

MASTER

De Dans van de Tijd cultuurcentrum voor ervaring van innerlijke tijd

van Aerle, J.J.G.

Award date:
2011

[Link to publication](#)

Disclaimer

This document contains a student thesis (bachelor's or master's), as authored by a student at Eindhoven University of Technology. Student theses are made available in the TU/e repository upon obtaining the required degree. The grade received is not published on the document as presented in the repository. The required complexity or quality of research of student theses may vary by program, and the required minimum study period may vary in duration.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain

De Dans van de Tijd

Cultuurcentrum voor ervaring van innerlijke tijd

De Dans van de Tijd

Cultuurcentrum voor ervaring van innerlijke tijd

De Dans van de Tijd

Een afstudeer project aan de Technische Universiteit Eindhoven

Onderdeel van het *To The Bone Atelier* onder begeleiding van ir. Jan Schevers.

Afstudeer Commissie:

prof. ir. Jan Westra (voorzitter),

ir. Jan Schevers (hoofd begeleider),

dr. ir. Jacob Voorthuis (begeleider filosofie),

ir. Jeanne Dekkers (begeleidster).

Copyright © 2010 ing. Jeroen van Aerle

Telefoon: +31 6 52 62 81 83

Email: info@jeroenvanaerle.com

URL: <http://www.jeroenvanaerle.com/>

Auteur: Jeroen van Aerle

Ontwerp: Jeroen van Aerle

Alle rechten voorbehouden.

Inhoud

Een Woord Vooraf	7
VanDale over Tijd	11
De Dans van de Tijd	13
Tijd in Architectuur	21
De Ekokathedraal	31
Louis G. Le Roy	53
Bouwkunst of Dwaasbouw?	61
Een Cultuurcentrum	67
Negatief Bouwen	73
Architectuur of Sculptuur	87
De Gevulde Ruimte	97
Stop met Denken, Ga wat Doen!	103
Ontwerpen	115
Het Ontwerp	123
In Retraite	149
Reflectie	167
Bronnen	168
Bedankt!	170

Een Woord Vooraf

Als mijn wekker in de ochtend afgaat, wijze een combinatie van cijfers mij erop, dat ik nu echt uit mijn bed moet wil ik nog douche, ontbijten en de trein halen. De avond daarvoor heb ik deze cijfers nauwkeurig berekent. Maar dat interessante artikel in de krant heeft ervoor gezorgd dat ik toch nog flink moet doorstappen wil ik de trein halen en op tijd zijn voor mijn afspraak op de Universiteit. In de trein lees ik nog wat in een boek. Voor ik goed en wel begonnen ben met lezen rolt de trein alweer het station binnen. Nu kan ik even een half uurtje rustig aandoen. Omdat de treinen elk half uur aankomen ben ik altijd ongeveer dertig minuten te vroeg in Eindhoven. Een half uur is net te weinig tijd om mijn laptop te openen en alvast wat te werken, dus ik wacht geduldig op de juiste verdieping van de faculteit. Regelmatig haal ik mijn telefoon uit mijn broekzak om te kijken of het al tijd is om vervolgens te constateren dat er slechts vier minuten zijn verstreken sinds de laatste keer dat ik keek. Twee minuten voor tijd begeef ik me stapvoets naar het kantoor van de docent, voor mijn afspraak. Na een verhelderend gesprek verlaat ik het kantoor om aan de rest van de dag te beginnen.

Sinds ik aan mijn onderzoek naar tijd in architectuur begon, beleef ik voorgaande situaties net iets anders als voorheen. Ondanks dat ik eigenlijk weinig andere keus heb dan te plannen en leven naar de klok, besef ik me dat er nog een ander manier van tijd ervaren is. Er is namelijk geen kunstmatiger begrip

dan tijd. Ooit begonnen als praktisch hulpmiddel beheerst tijd tegenwoordig ieders leven. Naast de kloktijd is er een andere, meer persoonlijkere tijd, die door de meeste mensen naar de achtergrond is verdwenen. Een tijd die niet uit te drukken valt in vaste eenheden als uren of minuten. Want behalve dat we de tijd hebben, of meestal denken niet te hebben, zijn wij ook tijd, zoals de Joods Franse filosoof Henri Bergson stelde. Deze andere tijd wordt ervaren en niet gemeten. Bergson noemde dit ook wel innerlijke tijd. Op vakantie, en ook dan pas na een aantal dagen acclimatiseren, kunnen we uit de wereld en de daarbij behorende kloktijd breken. We kunnen zolang de zon schijnt, op het strand vertoeven. We vergeten welke dag het ook alweer is. Thuis zijn er ook momenten waarop we de tijd anders ervaren. Bijvoorbeeld wanneer je voor je uit zit te staren, of je gedachten wegdwalen bij het lezen van een boek of je dood vervelen. Deze momenten zijn, ondanks hun soms slechte naam, zoals in het geval van vervelen, wel degelijk belangrijk. Het zijn juist deze momenten waaruit we inspiratie putten. Heldere momenten ontstaan die leiden tot creatieve ingevingen. Een inspirerende omgeving kan hierin bijdragen en een extra stimulans vormen. Zo'n inspirerende omgeving vond ik in Mildam, een klein dorpje in de buurt van Heerenveen. Hier wordt al decennia lang door kunstenaar en architect Louis Guillaume Le Roy gewerkt aan zijn Ekokathedraal. Een project dat zich, in ruimte en tijd, tot een

complex organisch netwerk moet ontwikkelen. Betoverende bastionachtige structuren vormen slechts het begin van wat uiteindelijk een hectaren wijd en tweehonderd meter hoge constructie moet worden.

Vanuit strikt wetenschappelijk oogpunt valt er weinig over innerlijke tijd te zeggen. Toch is het wenselijk om juist die tijd weer in het zicht te krijgen. Als toekomstig architect vraag ik mijzelf dan ook af: Hoe kun je met architectuur innerlijke tijd ervaarbaar maken? Het product dat hier voor u ligt is het resultaat van een exploratief onderzoek naar de mogelijkheden om innerlijke tijd, zoals Henri Bergson deze beschrijft, ervaarbaar te maken binnen de principes van Louis G. Le Roy.

Veel plezier bij het lezen!

VanDale over Tijd

tijd (dem; meervoud: tijden)

1 Grootheid van de voortgang en opeenvolging van de gebeurtenissen als een ononderbroken stroom

2 Het geschikte of vastgestelde punt in de opeenvolging van de gebeurtenissen

3 Periode, deel van de opeenvolging van gebeurtenissen

4 Tijdperk

5 Geregeld terugkerende tijdruimte of tijdstip waarin bepaalde verschijnselen optreden of bepaalde werkzaamheden verricht worden

6 (taalkunde) vormenreeks van een werkwoord die heden, verleden of toekomst uitdrukt

De Dans van de Tijd

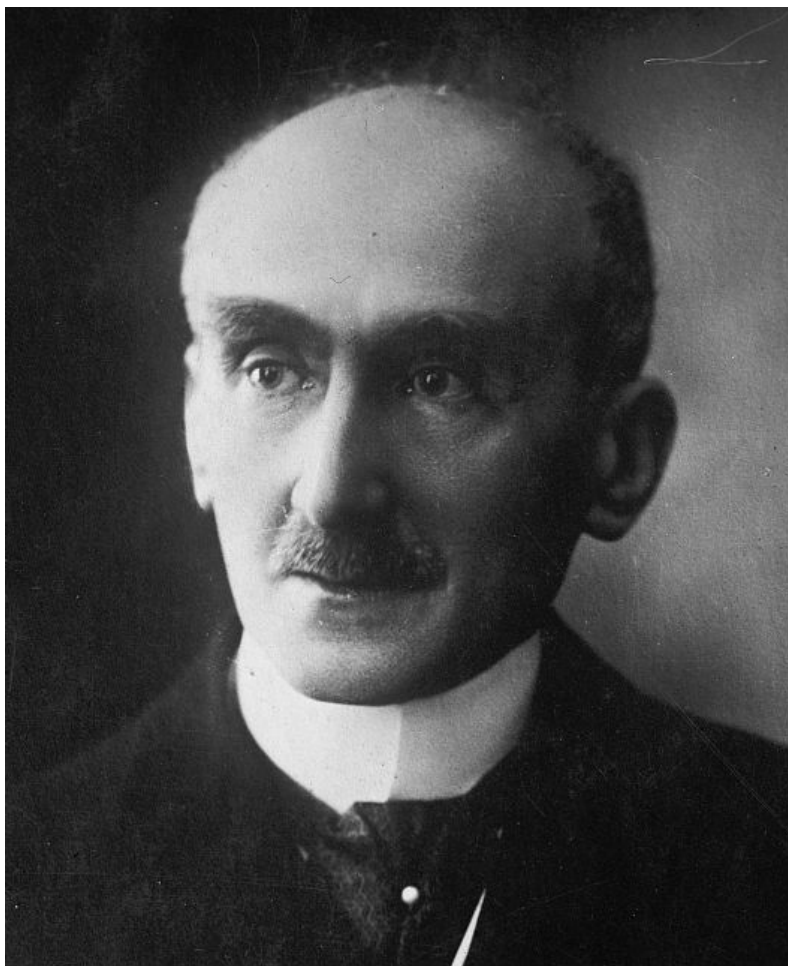
Een oude man zit onder op een voetstuk en bespeeld de harp. Vier vrouwen dansen in het rond op de klanken van de muziek. Twee kinderen spelen op de grond.

De Dans van de Tijd is een schilderij uit omstreeks 1635 afkomstig van de Franse kunstschilder Nicolas Poussin. De oude man met de harp op het schilderij is vader tijd, de personificatie van de tijd. Een van de kinderen is bezig met bellenblazen, een allegorische verwijzing naar de tijdelijkheid van het leven. Het andere kind houdt een zandloper vast eveneens allegorisch voor de verstrijkende tijd. Zelfs roem houdt geen stand onder invloed van de tijd waarnaar het lege voetstuk verwijst. Verder is op de voorgrond een herme te zien met een jong en een oud gezicht. Niets is blijvend en alles dat ontstaat zal eens ook weer vergaan.

Met vergankelijkheid en het verstrijken van de tijd zijn we allemaal bekend. We zien de seizoenen, de bomen en planten in bloei zetten, maar, we zien ook de bladeren verkleuren. De zon komt op, verlicht en verwarmd de dag, en gaat weer onder. Er worden baby's geboren, kinderen groeien, worden volwassen en sterven hopelijk pas weer als ze oud zijn. Tijdens ons leven zijn we ons echter steeds minder bewust van wat tijd daad werkelijk is. Sinds de invoering van de standaard tijd van Greenwich in 1884, leven we steeds meer naar deze lineaire abstractie van tijd. De natuurkundige tijd (kloktijd) is een aan de ruimte

ontleend beeld van tijd; men verdeelde de tijd in een reeks homogene en van elkaar geïsoleerde partjes als seconden, minuten, uren enz. die vervolgens netjes naast elkaar op een oneindig lange lijn werden geplaatst en zo geteld konden worden. Onze ervaring van de tijd is echter veel dynamischer van aard dan de wijzers van de klok aangeven. De tijd kan rennen, vliegen, stilstaan; je kunt de tijd verliezen. Deze opvatting van tijd geeft, met andere woorden, ruimte aan hoe we tijd ervaren. Tijd is om die reden beter te vergelijken met het zwierende dansen van een paartje, dan met de gedisciplineerde mars van een soldaat. Tijd ervaren is voor de mens meer dan deze enkel te meten en benoemen.

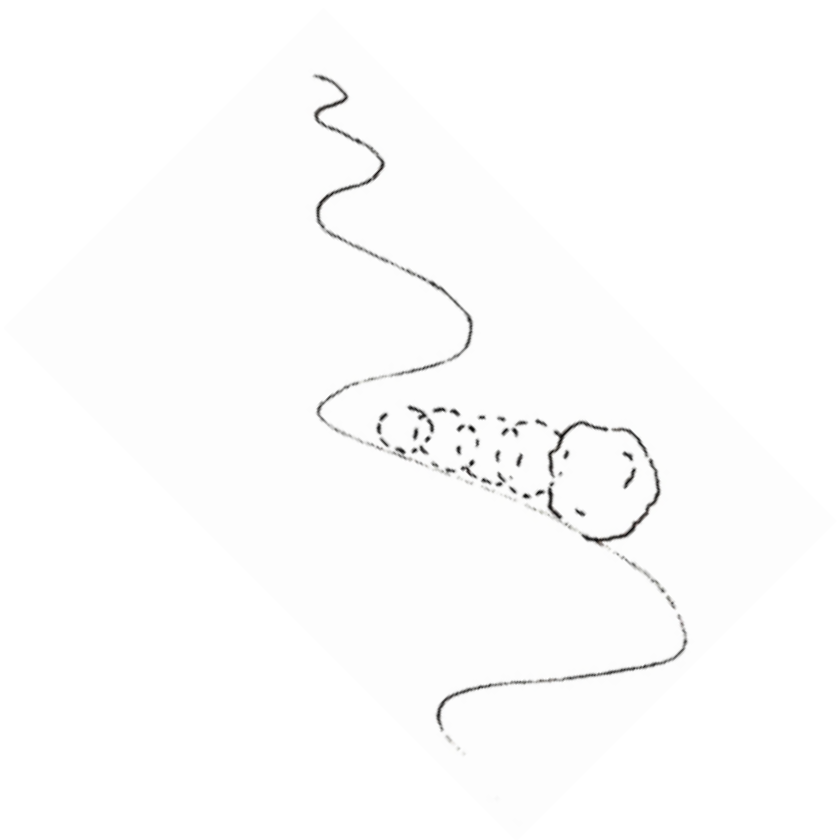
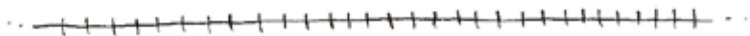
Volgens de Joods Franse filosoof Henri Bergson (1859-1941) is deze dynamische tijd ervaring in harmonie met onszelf en de wereld om ons heen. Hij noemt deze daarom de 'reële tijd' de tijd als duur. Ter verduidelijking maakte Bergson gebruik van beelden en metaforen zoals die van een sneeuwbal: De natuurkundige tijd is een abstracte weergaven van tijd, om praktische redenen in het leven geroepen om wetmatigheden en wetenschappelijke modellen te kunnen opstellen. In werkelijkheid blijft elk moment altijd deel uitmaken van het volgende, als een voortdurend in het heden aanzwellend verleden, dat telkens verandert, telkens groeit, als een sneeuwbal die door voort te rollen zichzelf schept en groter wordt. Het geheugen maakt de

ervaring van tijd, als 'duur' mogelijk waarin net als de sneeuwbal het verleden in zijn volheid ligt opgeslagen. Ons rationele vermogen wordt ingezet om hier onderscheid in aan te brengen. Echter onze intuïtie weet dat dit slechts schijn is, dat wil zeggen instrumenten, voor ons handelen in de wereld. nummer Door ons over te geven aan onze intuïtie, kunnen we volgens Bergson, onszelf verplaatsen in het innerlijke van een voorwerp, om zo samen te vallen met wat het aan unieks bezit. Kortom, er is een andere tijdopvatting dan de fysische tijd waarop onze kloktijd gebaseerd is volgens Bergson. Deze tijd noemt hij 'duur' en wordt voornamelijk innerlijk en vanuit een intuïtief contact met de werkelijkheid ervaren.

De Poolse filosoof Leszek Kolakowski (1927-2009) vult hierop aan: 'Zuivere duur nemen we enkel waar als we ons op de innerlijke ervaring concentreren, daartoe moeten we van de praktische gerichtheid van de geest afstand doen, en in plaats daarvan een houding van belangeloze beschouwing aannemen'. [1] Bergson gaat uit van een tweestemmige mens: de ene stem is die van het handelende rationele ik, de tweede stem is die van het diepe zelf, en volgt het dynamische patroon van de tijd als duur. Het is volgens Bergson van belang het diepere zelf onder de dominante rationele ik uit te slepen. Waardoor we niet alleen onszelf, maar ook de wereld om ons heen beter leren begrijpen. We leven volgens Bergson

steeds meer buiten dan in onszelf.

‘De ogenblikken waarop we onszelf hervinden, zijn zeldzaam; we leven meestal aan de buitenzijde van onszelf en merken van ons andere ik alleen de verbleekte schim, een schaduw die de zuivere duur werpt op de gelijktijdige ruimte. Zo verloopt ons bestaan meer in de ruimte dan in de tijd; we leven meer voor de wereld buiten ons dan voor onszelf; we worden gehandeld meer dan dat we zelf handelen. (...) Vrij handelen, dat is opnieuw bezit van zichzelf nemen, zich terugbegeven in de zuiver duur.’

Als wij weer bezit willen nemen van onszelf; ons weer opnieuw bewust zijn van de eigen ik, dan is het goed onze intuïtie te focussen op de tijd als duur en de, op praktische zaken gerichte ‘ik’ los te laten. De door de kloktijd geregeerde samenleving moest volgens Bergson letterlijk gered worden van vervreemding van zichzelf. Om het verschil aan te geven tussen de lineaire kloktijd en de tijd als duur, laat Bergson ons de ik zien die handelt volgens de principes van het praktische verstand in tegenstelling tot een zelf die met de dynamische tijd als duur verbonden is.

Over het algemeen gedragen wij ons als de handelende ik, een automatisme dat verstandelijk reageert op zijn omgeving. Hier lijnrecht tegenover staat, de ervaring van de tijd als duur, denk aan ons dagdromen of in de reflectie. De korst van het

mechanische handelen breekt dan als het ware even af. Wanneer je als kunstenaar in je zelf wilt afdwalen, in de diepere lagen van het zijn wilt belanden, dan geef je, volgens Bergson, de tijd als duur veel meer kans. Je verlaat als het ware de lineaire tijd en komt in het belangeloos beschouwen en het artistieke scheppen terecht. Ons functionele handelen is dan weg. Uit de economische tredmolen stappen, dat is wat ons te doen staat wanneer we de tijd als duur willen gaan ervaren. Bergson zou zeggen, we moeten 'ons leven op zijn beloop laten'!

Tijd in Architectuur

Ook een architect die geen specifieke aandacht schenkt aan het begrip tijd, ontkomt niet aan de tijd. Zijn ontwerpen worden hoe dan ook aan de tand des tijds blootgesteld. Zo wordt al in een vroeg stadium van het ontwerp rekening gehouden met onderhoud en krijgt elk gebouw een bepaalde economische- en fysieke levensduur toegekend. De meeste architecten verzetten zich hevig tegen de tijd. Zij doen er alles aan het gebouw er over tien jaar net zo uit te laten zien als de dag van de oplevering. Toch zijn er ook genoeg voorbeelden te vinden in de architectuur die juist de uitdaging aangaan met tijd of deze zelfs omarmen als kwaliteit.

Al rond 500 nChr. worden door de maya's hele steden vormgegeven naar de punten van opkomst en ondergang van bepaalde hemellichamen op bepaalde dagen van het jaar. Deze voorstelling van de eenheid van tijd en ruimte, heeft, zo in de structuur van de gebouwde wereld, haar neerslag gekregen. In oud Japanse architectuur worden vergankelijke materialen uit de natuur, om hun schoonheid, toegepast. Ook in de twintigste eeuw speelt tijd een belangrijke rol binnen de architectuur. Zo wordt in de jaren zestig veel onderzoek gedaan naar hoe gebouwen kunnen worden voorbereid op wat komen gaat. Het vervolg op deze manier van ontwerpen voor het onbekende, resulteert in concepten als meervoudige functies, semipermanente bouw en vrij in te delen constructies. Op de scheidingslijn tussen architectuur en kunst vinden we de land

art stroming. Deze in jaren zestig vanuit de kunst ontstane stroming omvat kunstzinnig bedoelde ingrepen in het landschap. Kunstenaars willen daarbij de menselijke aanwezigheid duidelijk uitdrukken en stellen dat de mens door de omgevingsverandering de natuur in bezit neemt. Land art kan gezien worden als een bijzondere vorm van ecologische kunst, waarbij de natuur in de kunst opgenomen wordt. Land art vindt in de natuur plaats en wordt daardoor aan blootgesteld aan de processen van de natuur. Een begrip dat onlosmakelijk verbonden is met natuurlijke processen is tijd. Tijd speelt dan ook in veel land art projecten een grote rol. Een aantal voorbeelden:

Observatorium Robert Morris

Het 'Observatorium' van Robert Morris is bedoeld om de mens de ritmes van dag en nacht en de wisseling van de vier jaargetijden bewust te laten ervaren. Het werk is sterk geïnspireerd op oude steenformaties zoals Stonehenge, waar eveneens de wisseling van seizoenen werd gevierd. Het Observatorium is klok, kalender en tempel tegelijk. Hij bestaat uit twee concentrische cirkels. De buitenste daarvan wordt gevormd door een aarden wal, die overvloedt in het omliggende terrein. Aan de westkant zit in deze wal een tunneltje, dat toegang biedt tot de binnenste ring van het 'Observatorium'. De binnenste ring is ook een aarden wal, maar de binnenwand ervan is bekleed met tropisch hardhout.

Daardoor ontstaat een bijzonder akoestisch effect in deze binnenste ring. Aan de oostkant zitten drie vizieropeningen: één pal naar het oosten, één vizier 37 graden ten noorden van de west-oost as en één vizier 37 graden ten zuiden daarvan. De openingen zijn gemarkeerd met granieten vizierstenen. De zichtlijn van de west-oost as is tot buiten de buitenste cirkel doorgetrokken en wordt door twee grote stalen vizierplaten geaccentueerd. Hierdoor komt tijdens de lente- en herfstequinox de zon precies op deze lijn op. De openingen op 37° zijn gericht op de punten waar de zon op de kortste en de langste dag opkomt.

De Groene Kathedraal, Marinus Boezem

De Groene Kathedraal in Zuidelijk Flevoland is een project van kunstenaar Marinus Boezem. Een plattegrond van de Kathedraal van Reims, op ware grootte, diende als basis voor dit project. Waar in de echte kathedraal de zuilen staan, heeft Marinus Boezem een jonge populier geplant. Betonnen paden, beelden de kruisribben van de gotische gewelven uit. Door de jaren heen is de kathedraal uitgroeid tot een groen geheel. Inmiddels zijn de populieren aan het einde van hun leven en verandert de kathedraal langzaam in een ruïne. In het bos ernaast is echter eenzelfde plattegrond gerealiseerd om met behulp van eiken- en beukenhagen een nieuwe kathedraal te vormen.

Roden Crater, James Turrell

Roden Crater is een niet meer actieve vulkaan gelegen in San Francisco in de buurt van de Painted Desert en de Grand Canyon. Deze 400.000 jaar oude rood zwarte vulkaan is door kunstenaar James Turrell omgevormd tot een observatorium om met het blote oog naar de hemel te kijken. James Turrell die al zijn hele leven gefascineerd is door visuele fenomenen gebruikt ook deze in Roden Crater om hemel en aarde te verbinden. Bezoekers worden getraakteerd op een schouwspel van bewegende planeten en sterren uit het heelal. Naast het experimenteren met licht en ruimte haalde hij inspiratie uit observatoria voor visuele perceptie uit de oudheid. Borobudur, Angkor Wat, Machu Picchu, de Maya Piramides en de Egyptische piramides vormen de basis voor het Roden Crater project. Door de jaren heen hebben talloze veranderingen aan de krater plaatsgevonden. Ruimten veranderde of werden bijgebouwd naargelang zijn ervaring met licht zich uitbreide. Uiteindelijk zal het bouwwerk bestaan uit twintig ruimtes bedoeld voor observatie. Net als in zijn kunstinstallaties zijn volop lichteffecten aanwezig. Het project vergt toewijding en tijd aan de kant van bezoekers, afhankelijk van de ervaring van ontdekking.

Het werk van Andy Goldsworthy

Het materiaal dat Andy Goldsworthy gebruikt in zijn kunstwerken komt in zijn geheel uit de natuur. Bloemblaadjes, ijspegels, modder, sneeuw, steen en takjes zijn slechts enkele voorbeelden. Met zijn blote handen, tanden en gereedschappen uit de natuur creëert hij permanente maar vooral ook vergankelijke kunst. Fotograferen is daardoor een cruciale rol gaan spelen bij het vastleggen van zijn werk in transitie. Op zijn foto's is het eindresultaat te zien van uren werk. Met het stapelen van stenen begint hij keer op keer opnieuw wanneer de stapel instort. Met het elke keer opnieuw beginnen, leert hij het materiaal iets beter kennen. Het is een gevecht tegen de resterende tijd, voordat zijn werk door de optrekkende vloed wordt verzwolgen.

Eén project in ruimte en tijd heeft mij, sinds mijn eerste kennismaking niet meer losgelaten. De Ekokathedraal van Louis Guillaume Le Roy, deze loopt al meer dan dertig jaar en is nog lang niet voltooid. Op een terrein van drie hectare, stapelt hij met blote handen, straatstenen, stoeptegels, trottoirbanden en ander straatafval, terwijl hij de natuur haar gang laat gaan.

De Ecokathedraal

‘Hoeveel kan één mens teweeg brengen met de ‘vrije energie’ [2] die hij of zij te besteden heeft’? Dat is de vraag die Louis G. Le Roy zichzelf stelde in 1983 voor aanvang van zijn lopende project de Ecokathedraal. Meer dan vijftientig jaar later, kan Le Roy’s bewijs voor de creatieve daadkracht van de individuele mens op basis van zijn vrije energie, indrukwekkend worden genoemd.

Alsof je een lang verloren gewaande wereld herontdekt. Lang geleden door velen mensenhanden gebouwd, maar inmiddels teruggevorderd door machtige moeder natuur. Zo voelde mijn eerste kennismaking met de Ecokathedraal van Louis G. Le Roy.

Ik heb de bewoonde wereld nog maar net achter me gelaten en begeef mijzelf op een uitgestrekte buitenweg. Plotseling, wanneer de bosrand terugvalt verschijnt rechts van mij een oud vervallen muurtje. Minstens een paar honderd dakpannen staan rechtop in lange slanke rijen langs het muurtje. De dorre bladeren en het mos op de dakpannen verraden dat, deze dakpannen, al in een lange tijd niet verplaatst zijn. Het zandpad achter het muurtje is vochtig maar zeker niet modderig. Hier lopen regelmatig nog mensen die met elke pas de grond verder aandrukken tot een vaste bodem. Door de dichte begroeiing langs beide zijden is niet goed te zien waar het pad naartoe ligt. Ik besluit het pad te volgen. Al snel wordt de begroeiing nog dichter totdat, het zojuist nog zo duidelijk pad,

bijna niet meer te herkennen is. Tussen de dichte begroeiing door vang ik een glimp op van door klimop overwoekerde gestapelde structuren. De soms enorme volumes zijn hier en daar verzakt maar ogen desalniettemin zwaar en massief. De verschillende soorten en maten gebruikte stenen vormen samen een kleurrijk geheel. Als ik dichterbij kom breken de eerste zonnestralen van deze ochtend door de grijze wolken. Door de grillige structuur van terugspringende en kapotte stenen schilderen de zonnestralen kleine schaduw randen over het gehele oppervlak. Geschrokken schieten talloze kleine diertjes en insecten weg, tussen de kieren, naar hun veilige onderkomens. Wanneer ik een van de bovenste stenen optil krioelen overal pissebedden, wormen en spinnen. De constructies blijken stuk voor stuk ecologische metropolen voor de kleinste bewoners onder ons. Eenmaal terug op het pad waan ik mijzelf steeds verder verwijderd van de bewoonde wereld. Nog dieper het gebied in lijkt de omgeving op een sprookje met een melancholieke ondertoon. Je weet dat de wolf oma zal opeten om roodkapje in de val te lokken. Dergelijke gebeurtenissen blijven tot nu toe gelukkig uit. Maar een geschikte filmlocatie, met een mysterieuze sfeer, is dit op zijn minst. Als ik nog iets vroeger was opgestaan, deze ochtend, zou het licht van de maan door de bomen, en de dikke laag mist die er toen nog hing, mij wellicht hebben weerhouden om dit gebied verder te betreden.

Nog steeds duiken regelmatig gestapelde constructies achter bomen en struiken vandaan, ik had ze nog niet eerder opgemerkt. De naar boven, lichtelijk taps toelopende stenenvolumes, tonen grote vergelijkingen met de bastions van oude vestingen. Bastions ontheft van hun functie. Door de tijd ingehaald en teruggevorderd door de natuur. De natuur waaruit de grondstoffen voor de gebruikte stenen afkomstig zijn. Na het beklimmen van enkele stenen treden ben ik omringd door stenen bouwwerken.

Een waar paradijs voor spelende kinderen verzonken in spannende riddergevechten. Overal geheime verstopplekken. Paden leiden in alle richtingen. De ondergrond is hier aangelegd met grove stukken steen. Dauwdruppels op de bladeren van planten, die tussen kieren groeien, glinsteren in de zon. Het is niet duidelijk wie hier de winnaar is, cultuur of natuur? Beide lijken elkaar aardig in balans te houden. Ik voel reliëf onder mijn voeten. Een gebroken grafsteen ligt tussen de stenen van het pad. De naam op de steen herinnert aan onze tijdelijkheid.

Verderop neemt de cultuur langzaam af en krijgt de natuur weer de overhand. De begroeiing is hier aan weerszijden zo dicht dat het voelt alsof je door een labyrint loopt. Dan splitst het pad zich in twee richtingen. Hé, wat staat daar? Het lijkt wel een huis. Eenmaal dichterbij valt op dat het gebouwtje niet bij de andere stenen bouwwerken lijkt te horen. Het gebouwtje is niet gestapeld zoals de stenen constructies die ik tot nu toe tegen kwam, maar gewoon gemetseld. Ook lijken de gebruikte stenen een stuk nieuwer. Door de grote ramen is weinig te zien. Het ziet er donker en stoffig uit. Vanuit een zijde vallen enkele verloren zonnestralen tussen de bomen door het gebouwtje binnen. In het midden van de ruimte staat een oude houten tafel met wat stoelen er om heen. Op de tafel fonkelt een verzameling bont gekleurde glazen objecten in het zonlicht. Het geheel ziet eruit als een stilleven, wachtend om geschilderd te worden. Dit moet wel het onderkomen van een kunstenaar zijn. Een kluisenaar die zich terugtrekt om zijn creatieve vermogen de ruimte te geven.

Ruim vijftieng jaar bouwde Le Roy in het dorpje Mildam in de buurt van Heerenveen aan zijn Ekokathedraal. Het resultaat tot nu toe, slechts een deel van de fundering van de kathedraal. Met een oppervlak van enkele hectaren en een beoogde hoogte van honderd meter heeft de Ekokathedraal nog een lange weg te gaan.

Het woord kathedraal wordt door Le Roy gebruikt als metafoor voor een project dat zich over meerdere generaties uitstrekt. Er is dan ook geen concreet eindpunt door Le Roy vooraf vastgesteld: 'Ik ga eindeloos door want natuurlijke processen lopen door tot het eind'. [3] Een Ekokathedraal wil zeggen dat, alles wat in die kathedraal gemaakt wordt door mensen, wordt overgedragen aan de natuur. De natuur neemt de cultuur in zich op en doet haar langzaam verdwijnen. De mens bouwt vervolgens weer verder. Op deze manier ontstaat er een proces, een fusie waarin cultuur en natuur eindeloos samenwerken. Daarbij vormt tijd naast de ruimte voor natuurlijke processen tegelijkertijd zijn grootste belemmering: nergens waar Le Roy zijn ideeën tot ontwikkeling wil/kan brengen wordt hem die tijd gegund. Verschillende tijdschalen botsen met elkaar. Zo wil Le Roy complexe processen -die eindeloos over generaties moeten ontwikkelen- starten, terwijl de ambtsperiodes van de zittende burgemeester slechts vier jaar overbrugt.

De Ekokathedraal is een project dat zich, in ruimte en tijd, tot een hoogcomplex organisch netwerk

zal ontwikkelen; handmatige menselijke arbeid (vrije energie) fungeert hierbij als katalyserende factor. Le Roy wil zo als het waren de bevolking de zeggenschap over de eigen omgeving teruggeven. ‘Stel je voor, we nemen één procent van alle steden en één procent van de bevolking. Dat wil zeggen dat ik voor een miljoenenstad tienduizend mensen achter me krijg. Deze twee laat ik samenwerken’. Juist dit soort uitspraken hebben Le Roy eerder tegengewerkt dan verder geholpen. Men was bang voor een kettingreactie met oncontroleerbare uitzaaiingen als gevolg. Een controle die machthebbende liever niet laten ontglippen.

De Ekokathedraal is Le Roy's reactie op hoe wij tegenwoordig omgaan met onze steden. Een tegenstad of tegencultuur. Vooral de scheiding van stad en ecologische hoofdstructuur zoals bepaald in de nota ruimtelijke ordening is voor Le Roy een doorn in het oog. Juist waar deze gebieden elkaar ontmoeten zou volgens Le Roy een Ekokathedraal-systeem moeten zorgen voor een fusering. Als elk individu voor zich een complexiteit maakt en niet bereid is om zijn complexiteit te laten instromen in wat ieder andere doet, dan komt er geen cultuur en geen grote ordening tot stand. Wij maken typisch, voor een individueel tijdperk allemaal individuele producten die we naast elkaar neerzetten. Een soort diversiteit. Maar de verbinding tussen die diversiteit, om daar een complexiteit van te maken, daarvoor is de voorwaarde, dat het individuele van het product

verdwijnt in de totaliteit van de complexiteit. De queeste van Le Roy richt zich op de expansie van ecologische complexiteit in ruimte en tijd. Tijd is daarbij zijn grootste hinderpaal: nergens waar Le Roy zijn ideeën tot ontwikkeling wil/kan brengen wordt hem die (onbeknotte) tijd gegund. De tijdschaal waarin Le Roy zich voegt, is dan ook een andere dan de vigerende: waar Le Roy met zijn werken een complexiteit van processen, die zich in een continuüm over generaties moeten ontwikkelen, een start geeft, verwacht de wereld om hem heen een 'eindresultaat'. Juist dat fenomeen 'eindresultaat' is iets waar Le Roy nadrukkelijk afstand van neemt.

Er bestaan geen tekeningen van het ontwerp voor de kathedraal. Pas sinds Le Roy zelf niet meer in staat is om aan de kathedraal te bouwen heeft hij enkele eenvoudige schetsjes gemaakt, als leidraad voor de vrijwilligers die het stokje van hem over hebben genomen. Maar ook deze snelle schetsjes verraden weinig van het groter geheel, en tonen enkel wat contouren van onderdelen. Door kijken en maken ontwerpt Le Roy vooral intuïtief. Miljoenen kilo's steen zijn al op die manier sinds de aanvang van de bouw verwerkt tot sprookjesachtige bastions. Verschillende regionale aannemers brengen al jaren hun afval stenen naar de locatie van de Ekokathedraal aan de Yntzelaan in Mildam. Dat zijn inmiddels al meer dan 2500 tientonnens. Al die tonnen steen worden eigenhandig en zonder het gebruik van

specie gestapeld. Zo kunnen planten en dieren eenvoudig hun weg vinden in de bouwsels. Eenmaal aangekomen op het terrein wordt het materiaal nauwkeurig gesorteerd op kleur, vorm en afmeting alvorens een geschikte plaats wordt gekozen. Door de jaren heen leert Le Roy zichzelf specifieke bouwtechnieken aan die ,door trail and error, bewezen hebben te werken. Omdat geen specie wordt toegepast dient elke nieuwe laag stenen iets terug te liggen ten opzichte van de onderliggende laag. Als dat niet gebeurt dan wordt de gronddruk van binnenuit de bouwsels te groot, en vallen de wanden naar buiten om. Kleine kiezels die tussen het puin opduiken worden zorgvuldig bewaart om onstabiele stenen te corrigeren. Omdat de kiezels harder zijn dan de veelal betonnen straatstenen zijn ze sterk genoeg om velen bovenliggende lagen te ondersteunen. Langzaam groeien de gestapelde structuren. Soms duurt het wel een jaar voordat één enkel object ‘voltooid’ is. Als net die ene trottoirband ontbreekt dan beginnen de bouwers aan een ander onderdeel van de kathedraal. Pas als een geschikt bouwelement met de nieuwe ladingen straatstenen meekomt wordt het werk hervat. De tijd is aan de zijde van de bouwers.

Louis G. Le Roy

Elke dinsdag kun je al vroeg in de morgen vanaf de Yntzelaan in Mildam het geluid horen van harde ketsende straat klinkers. Een aantal jaren terug waren deze, voor de bouw zo kenmerkende oergeluiden, niet enkel gereserveerd voor de dinsdag, maar werd er dag in dag uit zwaar handwerk verricht. Waar deze dag enkele fanatieke vrijwilligers zich gezamenlijk inspannen, was het toen slechts één gedreven persoon.

Louis Guillaume Le Roy wordt geboren op 31 oktober 1924 te Amsterdam als jongste van vijf zonen uit twee huwelijken. De crisis van 1929 dwingt het gezin meerdere malen te verhuizen, om, uiteindelijk van een woning op de derde verdieping naar een huis aan de rand van de stad Den Haag te verhuizen. De fascinaties van Le Roy lijken in dit huis hun oorsprong te vinden. Over de zolderkamer van zijn broer schrijft hij: 'Mijn jongste halfbroer - tien jaar ouder dan ik (...) had de zolderkamer voor hem alleen weten te bemachtigen om er een teruggetrokken leven te kunnen leiden. (...) Een geheimzinnige kamer met anatomische tekeningen tegen de schuin oplopende dakwanden, daartussen opgeprikte vlinders en bizarre kevers, met rugschilden samengevouwen onder bontgekleurde speldenknoppen. Werktafels overdekt met herbariumbladen, stapels tekeningen en enkele tekenborden waarop plantentekeningen, in verschillende maten, in bewerking waren. Gemberpotten met bossen scherp gepunte potloden

of zachtharige penselen. Glaswerk leeg of gevuld met gedroogde bloembouquetten. Geen rariteiten kabinet, maar meer de werkkamer van een humanistische geleerde, naarstig op zoek naar de oorsprong van ons bestaan'.[4]

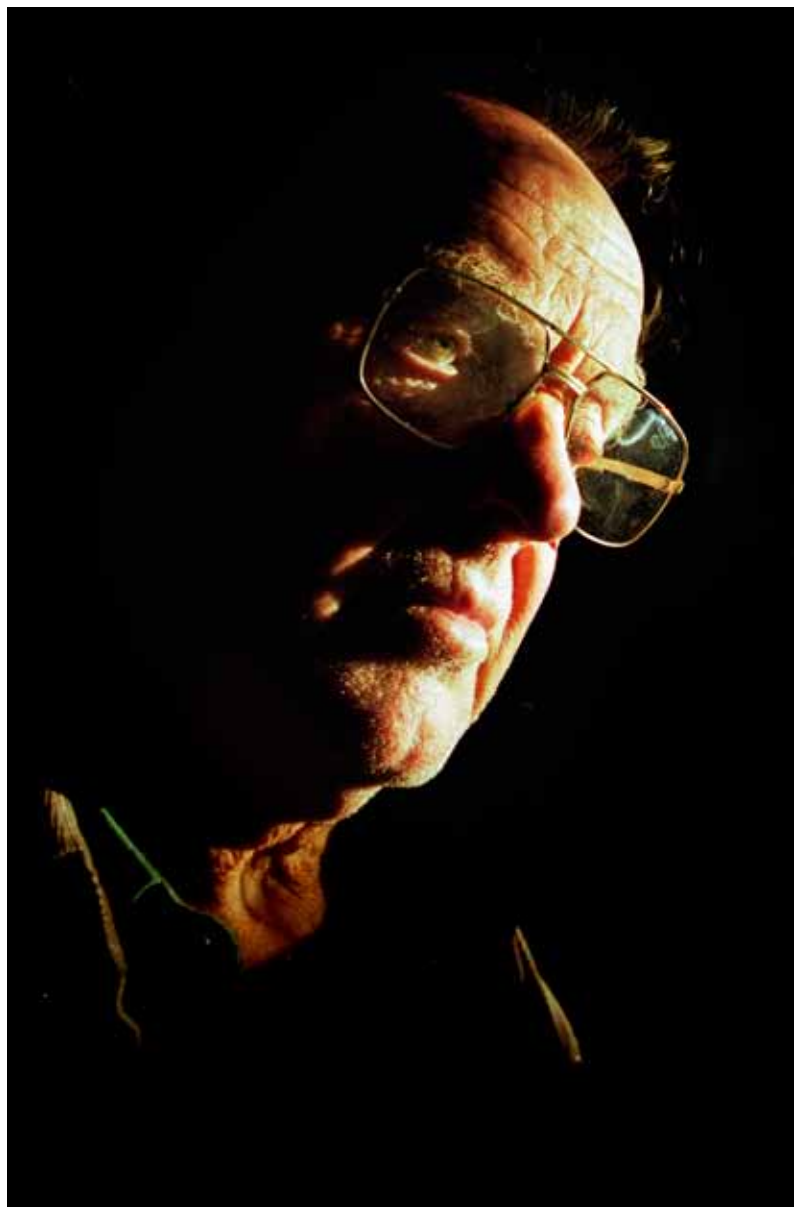
Later verhuist het gezin naar Deventer. Wanneer Le Roy's ouder halfbroer naar de Koloniale Landbouwschool in Deventer gaat, neemt ook voor Le Roy de belangstelling voor de natuur, vaste vormen aan. Hij raakt bevriend met Klaber, een kunstverzamelende bakkersknecht: ...Mannetje Klaber, die er maar sjofeltjes bij liep, zou de man worden die mij zou aanmoedigen om de weg in te slaan die zou leiden naar het kunstschildersvak. Na de kat uit de boom gekeken te hebben en er op vertrouwend dat hij ons inmiddels een beetje had leren kennen bracht hij voor mij een doos schildersmaterialen mee - 'Om eens wat te proberen' - Op zijn vijftiende besluit Le Roy naar de kunstacademie te willen. Daarna volgt de hogere burgerschool, waaraan hij in 1945 het diploma haalt. Als lid van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie en van de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging voelt Le Roy zich qua opvattingen het meest verwant met de progressief socialistische stromingen uit die tijd. Zijn sterke maatschappelijke verantwoordelijkheidsgevoel leidt, hoewel tot ongenoegen van Klaber, tot het kiezen voor een lerarenopleiding. Na zijn studie aan de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten in

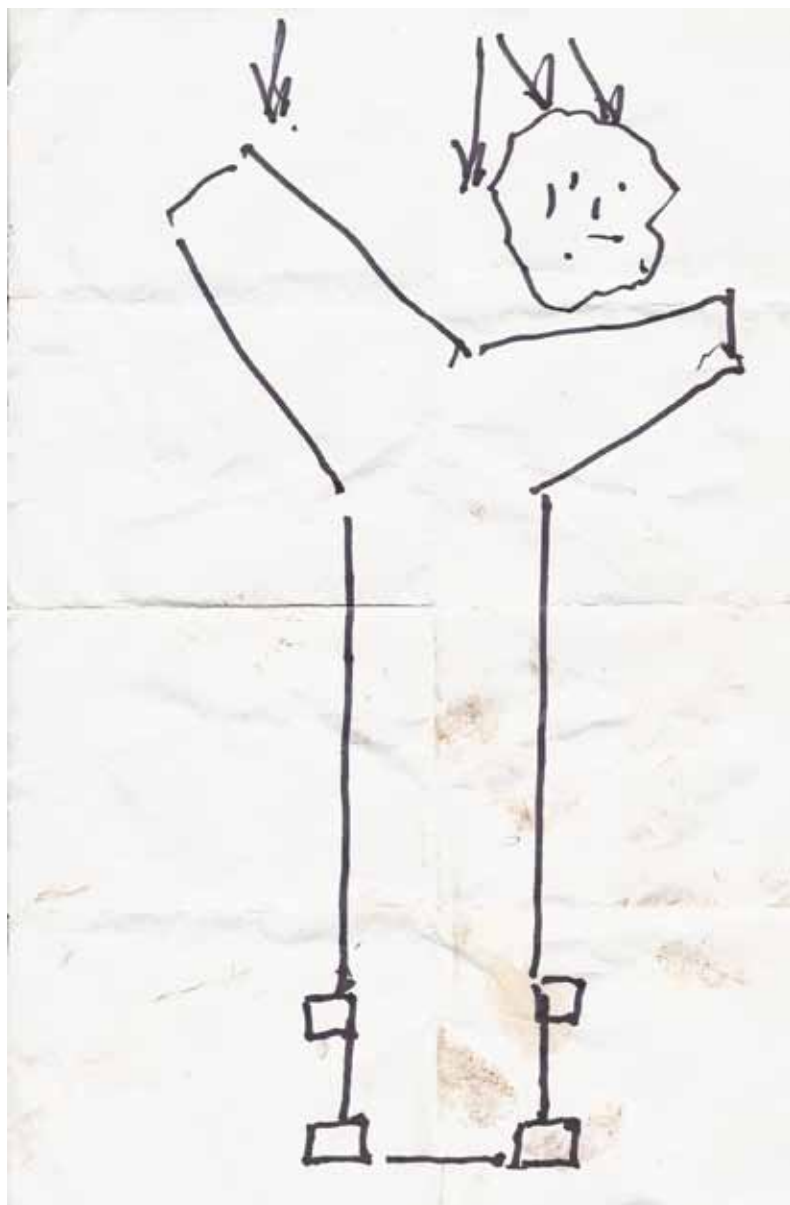
Den Haag van 1945 tot 1950 verhuist Le Roy naar Heerenveen om als leraar tekenen te gaan werken aan de Rijks-HBS (1949-1980); In een interview in 1970 zegt Le Roy: Ik ben een agrariër in de kunst. Ik ben in 1949 naar Heerenveen gegaan als leraar tekenen aan RHBS-Lyceum omdat ik bewust gezocht heb naar een relatie, enerzijds met de stad, anderzijds met de natuur in de nabijheid. Mijn uitgangspunt is, dat de mens in de cultuur wortelt en in de natuur. Die twee werken samen en het is catastrofaal, dat men dit niet meer ervaart. Biologen en kunstenaars staan doorgaans vreemd tegenover elkaar. 'Ik probeer nu bewust op beide 'voeten' te staan. Ik ben realist. In de realiteit ligt mijn voedingsbron'. [5] In 1951 koopt Le Roy een oude boerenwoning aan de Prins Bernhardweg op 1300 m2 grond. Eigenhandig bouwt hij de vervallen boerenwoning om tot een atelierwoning. Op de overige grond begint Le Roy met de aanleg van wat zijn eerste 'wilde' tuin zal worden. In de tuin geeft hij vorm aan zijn ideeën over symbiotisch omgaan met complexe natuurlijke processen. Als vice voorzitter van de Kunstcommissie Heerenveen doet Le Roy in 1961 een voorstel voor de ontwikkeling van de middenberm tussen Kennedylaan en de Europalaan in Heerenveen. De tuin aan zijn woning dient als model voor zijn opvattingen. Vijf jaar later (1966) is de aanzet voor de Wilde Tuinen aan de kennedylaan een feit. Met dit project, waar het de bedoeling is dat omwonende verantwoordelijk

zijn voor de aanleg van het plantsoen, verwerft Le Roy internationale aandacht. Om zijn ecologische principes ook op grotere schaal te kunnen uitvoeren koopt Le Roy in dat jaar enkele grote percelen in Mildam. Na een veelbekeken uitzending op TV over 'De Wilde Tuinen' in Heerenveen (1970) breekt voor Le Roy een drukke perioden aan. Naast zijn verplichtingen als leraar, produceert hij zijn eerste boek, werkt hij op zijn aangekochte proefterrein en wordt hij veelvuldig gevraagd om te spreken op gelegenheden. In de daarop volgende jaren werft Le Roy veel erkenning voor zijn werk. In 1972 wordt hij onderscheiden met een Zilveren Anjer van het Prins Bernhard Fonds voor zijn vernieuwende doorbraak in de ecologie. In 1972 wordt Le Roy benoemd tot ereburger van de Gemeente Heerenveen. 1973 is het jaar dat zijn boek: Natuur uitschakelen - natuur inschakelen verschijnt. 1980 benoeming tot erelid van Semiferox een instantie die zich bezighoudt met het in stand houden en opstarten van halfwilde en natuurlijke ecosystemen. nummer In 1983, mijn eigen geboortjaar, begint Le Roy met de bouw van zijn Ekokathedraal op eigen terrein in Mildam. 27 jaar later is dit voor mij de eerste kennismaking met het werk van Le Roy. Er volgen nog talloze benoemingen en onderscheidingen tot en met de Oeuvreprijs Architectuur van het Fonds voor beeldende kunsten, vormgeving en bouwkunst in 2000. In die tussentijd werkt Le Roy dagelijks aan de Ekokathedraal waarin hij miljoenen kilo's stenen

afval in zijn eentje verwerkt. Tot het moment waarop Le Roy ongelukkig ten val komt. Vanaf dat moment wordt het werk langzaam steeds meer overgenomen door een aantal trouwe vrijwilligers die tot op de dag van vandaag, altijd nog volgens de principes van Le Roy door bouwen. Enkel ruwe schetsen van de hand van Le Roy verlaten zijn woning in Mildam en instrueren de vrijwilligers over beoogde structuren van zijn levenswerk.

Bouwkunst of Dwaasbouw?

Mies van der Rohe: 'Men zal moeten begrijpen dat elke bouwkunst aan haar tijd gebonden is en zich alleen kan manifesteren in actuele opgaven en met de middelen van haar eigen tijd. Dat is nooit anders geweest. (...) We zien telkens weer dat eminente architecten falen omdat hun werk niet in dienst staat van de tijds wil.' [6]

Waar vraagt onze tijd om?

In de 19e eeuw heerste een groot vertrouwen in de vooruitgang, een vertrouwen in de maatschappij, techniek en economie. Men geloofde in een tijd en een cultuur waarin kon worden gestreefd naar een vrije zelfverwerkelijking van de mens, door beheersing van de natuur en de maakbaarheid van de maatschappij.

In de 20e eeuw echter begint de twijfel in de vooruitgang en neemt de maatschappij een wat pessimistische houding aan. Niet omdat de ontwikkeling in de techniek, economie of rationaliteit stagneert, maar omdat deze niet meer wordt doorgezet, wat leidt tot voortgang in plaats van vooruitgang. Deze voortgang creëert een maatschappij met hoge materiële welvaart waarin consumptie, productie, de economie en technische vernieuwing centraal staan. Deze cultuur is er één waarin 'de beweging' centraal staat. Bewegen, omdat er van ons wordt verwacht dat we bewegen en niet om een doel na te streven.

De afgelopen twee eeuwen heeft ons daarentegen,

ook veel goeds gebracht. Zo is de levensstandaard gestegen, zijn er betere sociale voorzieningen gekomen en zijn de scherpe klassenverschillen afgezwakt. Echter, door de manier waarop deze vooruitgang als geboekt staat, ontstaan er problemen. We noemen, de milieuproblemen, de omstandigheid waarin mensen zich overbodig voelen en de verharding van relaties tussen mensen door invloeden van geld. Omdat de huidige maatschappij ervoor zorgt dat de leef- en denkwijze van de mens wordt opgelegd, zorgt dit voor een reactie (protest). Zo ontstaan er milieubewegingen, is er meer belangstelling voor niet-westerse spiritualiteit en is er meer interesse voor alternatieve therapieën. Door de mate waarin de moderne maatschappij de natuur gaat beheersen, ontstaat het verlangen naar een nauwelijks beheerste natuur.

Wij zijn in ons bestaan zowel fysieke als cultureel gebonden aan de aarde. Door te zoeken naar een goede manier om de relatie tussen mens en natuur te versterken, groeit dit besef. Het besef van onze onlosmakelijk verbintenis met de natuur, lijdt volgens oosterse filosofieën tot innerlijke rust. Door het ingrijpen in de natuurlijke omgeving van de mens, lok je ze naar plekken waar ze anders nooit zouden komen. Je beïnvloedt zo een omgeving, door er een belang aan toe te kennen. Het behouden van de natuurlijke omgeving gaat dus heel goed samen met culturele interventie. De Ecokathedraal van Louis G. Le Roy is zo'n voorbeeld van culturele

interventie in de natuurlijke omgeving. Een reactie op hoe de mens omgaat met haar steden. In de perioden 1970-1980 lukt het Le Roy om grote groepen mensen enthousiast te maken voor zijn gedachtegoed. De dan nog 'wilde tuinen' worden op grote schaal overal in Nederland nagemaakt. Gemeente tuinen maar ook privé tuinen worden omgetoverd tot kleine Ekokathedralen. Maar naar enkele jaren neemt de groei alweer af, en pakken gemeentes de controle over de openbare kathedralen weer terug. Hoewel zeer geliefd onder kenners krijgt ook de Ekokathedraal in Mildam vooral bezoek van omwonende uit de directe omgeving. Het verspreiden van Ekokathedralen door Nederland, waarvoor Le Roy de metafoer van een pan die overkookt graag gebruikt, is uitgebleven. Wat overblijft is een never ending follie. Een aantrekkelijke, maar ontworpen ruïne. Hierin schuilen nou precies de mogelijkheden. Het idee van Le Roy om één procent van de bevolking, op één procent van het totale oppervlak van Nederland aan het werk te zetten is wellicht te terughoudend. Te terughouden, als het gaat om het creëren van culturele interventies in de natuurlijke omgeving, zonder pertinente functie. Het preservareren van de natuurlijke omgeving gaat een stuk makkelijker als deze weer deel uitmaakt van onze eigen leefomgeving. Niet los van elkaar bestaan, maar naast elkaar bestaan. Wat bereik je met een fusie van cultuur en natuur als je de natuur laat winnen? Met

het plaatsen van mijn ontwerp, op een bijzondere locatie zoals die van de Ekokathedraal, hoop ik een bijdrage te kunnen leveren aan de herwaardering van de natuurlijke omgeving als leefomgeving.

Een Cultuurcentrum

Louis G. Le Roy bouwt al sinds een aantal jaren niet meer zelf mee aan de Ekokathedraal. Door een tragische val is hij lichamelijk niet meer in staat de zware inspanningen te leveren die gepaard gaan met het bouwen aan de kathedraal. Toen Le Roy in 1983 voor het eerst aan het werk ging op de toen nog kale akker in Mildam, begon hij met de bouw van een atelier. Dit gemetselde gebouwtje valt als enige buiten het Ekokathedraal-systeem zoals deze is vastgelegd in de bestemming van het gebied. Nu 28 jaar later gebruiken ze het gebouw als opslag van vuil en materialen, om koffie te drinken en om te schuilen bij koud weer. Ooit was het de bedoeling dat het gebouwtje een heel andere bestemming zou gaan krijgen. Namelijk die van een cultuurcentrum. Naast zijn zelf geschreven boeken bezit Le Roy een grote collectie boeken verwant aan zijn gedachtegoed. Ook verzamelt Le Roy al een groot deel van zijn leven gekleurd glas. Het cultuurcentrum zou voor beide collecties een geschikte ruimte gaan bieden, denk bv. aan een bibliotheek voor zijn collectie boeken en aan een tentoonstellingsruimte voor zijn glascollectie. Om de kennis en het gedachtegoed van Le Roy te beschermen en te openbaren is de komst van een “Het cultuurcentrum” nog steeds gewenst. Naast het originele programma komt er extra ruimte voor wisseltentoonstellingen. Geïnteresseerde kunnen hier alles te weten komen over Le Roy’s en zijn projecten.

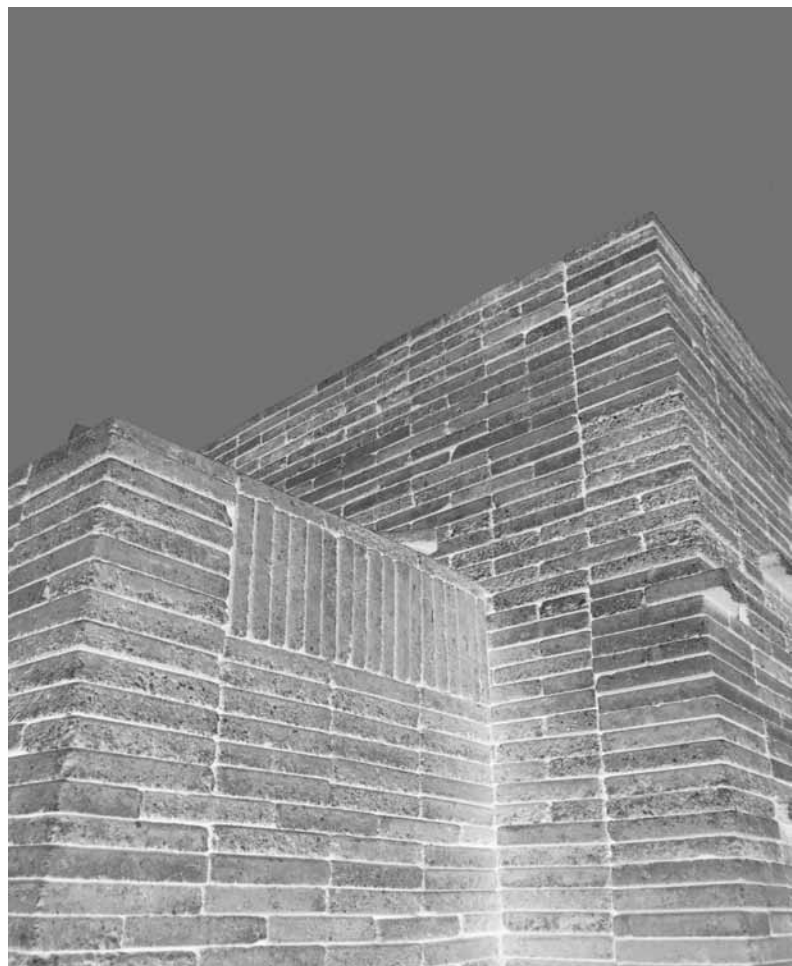

Negatief Bouwen

‘Onze ervaringsruimte is met de ruimte van de natuur noodzakelijk in strijd. De ruimte die de natuur ons biedt, verheft zich boven de grond en is geheel op het aardvlak georiënteerd. De tegenstelling van het massief der aarde onder en de ruimte van de lucht erboven, die elkaar in het aardvlak ontmoeten, is het oergegeven van die ruimte.’

In de architectonische ruimte beschouwt Dom Hans van der Laan architectuur in haar fundamentele betrekking tot de natuur. ‘De architectonische ruimte moeten wij beschouwen als een toevoegsel aan de natuurlijke ruimte, waardoor het conflict tussen deze ruimte en onze ervaringsruimte wordt opgeheven.’[7] We maken wanden van materialen uit de natuur. De beperkt massieve wanden worden onttrokken uit het massief van de aarde. Door wanden te laten corresponderen met elkaar, scheiden we een beperkte ruimte af van de oneindige natuurlijke ruimte om ons heen. Zo creëren we ervaringsruimte die qua schaal beter in verhouding is met ons lichaam. Dom van der Laan vergelijkt onze ervaring van het aardoppervlak met die van het ‘nu’ van de tijd, want ook dat ‘nu’ is het enige fenomeen dat wij van het tijdsverloop ervaren. Het doet zich voor als een scheiding tussen het verleden zonder begin en de toekomst zonder einde. Ook hier een begin en een eind, die ons beide ontgaan. Ons ‘nu’ kan zich uitbreiden tot een ‘vandaag’ of een ‘dit jaar’. Het heeft dan een zekere duur, zoals het aardoppervlak een soort vorm krijgt

door bergen en dalen. Maar in principe is het 'nu' zonder duur, zonder bepaalde uitgebreidheid in de tijd. Om een tijdsduur te ervaren, moeten twee momenten uit de tijd worden gelicht en met elkaar in verband worden gebracht, wat ons tijdsduur doet waarden. Zo kunnen wij ook de uitgebreidheid van de ruimte slechts waarden, als wij oppervlakken aan elkaar laten beantwoorden, waar wij door ons voorstellingsvermogen toe in staat zijn. (...) Het aardmassief kunnen wij immers zien, maar de lucht niet, zoals wij het verleden kunnen kennen, maar de toekomst niet.

Op deze manier betrekken wij ruimte op onszelf en wordt over het algemeen, doormiddel van wanden optrekken, ruimte geconstrueerd. Bij kunst zien we nog een andere ontwerp methoden met eenzelfde uitwerking. Neem bijvoorbeeld het bronzen beeld. Als we brons willen verwerken, wordt deze verhit tot 950 graden Celsius. Door de gloeiend hete bronzen vloeistof in een vuurvaste mal te gieten kan een kunstenaar zeer gedetailleerde beelden maken. In mijn verhaal sla ik nu wel een stuk over. Om een mal te kunnen produceren heeft de kunstenaar het beeld namelijk al een keer gemaakt. Met was boetseert hij het beeld zoals het er uiteindelijk in brons uit moet komen te zien. Het wassen beeld wordt omhuld door een vuurvast materiaal, waarna de was door verhitting uit de pasgevormde mal wordt gesmolten. De mal is nu klaar om brons in te gieten voor een exacte

kopie van het wassen origineel. Beton heeft veel overeenkomstige eigenschappen met brons. Beide materialen worden in vloeibare vorm verwerkt. Een chemisch of natuurlijk proces verandert langzaam de aggregatietoestand in hun uiteindelijk vaste vorm. Net als brons heeft beton geen materiaal eigen uitdrukking. Vorm en structuur worden overgenomen van het vormwerk waarin ze gegoten worden. Hierdoor kan zowel brons als beton vrijwel elke tactiele verschijningsvorm aannemen. Van strakke rechte lijnen tot sierlijke curven. Van scherpe structuren tot spiegelgladde oppervlakten. In het geval van brons gieten wordt een mal gemaakt om tot een beeld te komen. Het beeld is daarbij het massief dat te midden van de ruimte staat. De mal die gebruikt wordt om het beeld te gieten, is het negatief van het beeld.

De mal omsluit dezelfde ruimte als het massief in neemt, en scheidt daardoor een stukje ruimte af, van de oneindige natuurlijke ruimte, om ons heen. Dit is het tegenovergestelde van wat Dom van der Laan schrijft over het creëren van architectonische ruimte. Want hoewel de wanden waar Dom van der Laan het over heeft eenzelfde functie dienen als de mal van het beeld, namelijk het omsluiten en afscheiden van ruimten in de natuurlijke ruimte, worden in het geval van Dom van der Laan de wanden ontworpen die leiden tot de architectonische ruimte, terwijl in het geval van het beeld, de ruimte zelf wordt ontworpen die nodig is voor het negatief.

De grote mogelijkheden die in de eigenschappen van het materiaal beton verschuilt liggen worden, hoewel bekend, maar zelden benut. Toch zij er een aantal voorbeelden te noemen van gebouwen waar een dergelijke manier van ontwerpen en gebruik van beton gecombineerd zijn toegepast. Naar mijn idee is het beste voorbeeld hiervan naar de hand van architect Peter Zumthor. Deze ontwierp in opdracht van Hermann-Josef en Trudel Scheidtweilerand een kapel opgedragen aan de heilige Niklaus von Fluehe, genaamd Bruder Klaus. Hij paste ‘gestampt beton’ toe, een oude techniek afgeleid van aangestampte aarde. Vierentwintig dagen werd door lokale boeren beton gegoten en aangestampt over een wigwam, die opgebouwd was uit houten stammen. Door deze stammen er later uit te branden, bleef er een ruimte over, waarin de structuur ,verkoelde kleur en geur van de houten stammen in de wanden ligt opgeslagen. Beton neemt zo, in het geval van de Bruder Klaus kapel, naast de constructie ook de taak van opslag medium voor haar rekening. Een opslag die herinnert aan de bouw en de reden die leidde tot deze manier van bouwen . Veel meer dus dan enkel corresponderende oppervlakte.

Even buiten beschouwing gelaten of het ooit de bedoeling van Le Roy is geweest om de Ekokathedraal als gebouw te laten functioneren, is dit ook niet mogelijk. Het enkel stapelen met kleine elementen als straatstenen, hoogstens een trottoirband, maken het onmogelijk zonder gebruik

van specie een gebouw te klimatiseren. Dus ondanks dat de filosofie van Le Roy uitdrukkelijk hamert op het niet toepassen van specie of beton acht ik het noodzakelijk dit wel te doen, om tot een functioneel gebouw te komen. De gestapelde structuren die samen de Ekokathedraal vormen spreken enorm tot de verbeelding. Om de kracht van deze gestapelde structuren ook te ervaren binnen mijn ontwerp, voor een cultuurcentrum, is er net als bij de kunstenaar die zijn beeld in was vorm geeft, gekozen voor het ontwerpen van de ruimte zelf als volumen. Dezelfde intuïtieve manier van bouwen, zoals al jaren aan de Ekokathedraal gebouwd is, wordt ingezet voor het ontwerpen van de ruimten mijn project, 'het cultuurcentrum'.

In verschillende fasen en uitgestrekt over verschillende jaren, zal het cultuurcentrum gebouwd worden. Met de hand worden stenen één voor één zorgvuldig geplaatst. Telkens wanneer een ruimte klaar is wordt deze in beton afgegoten. Nadat de beton is uitgehard worden alle stenen weer stuk voor stuk met de hand verwijderd tot het negatief overblijft. De afdrukken van de stenen die in het beton achterblijven herinneren aan de arbeid en tijd die in het bouwwerk gestoken zijn. Aan de esthetiek is af te lezen hoe de muur gemaakt is, dat is de natuur van het materiaal. Elke ruimte heeft een soortgelijke grondvorm, waarop kan worden voort gebouwd voor een samenhangende structuur. Bouwers hebben de tijd om het materiaal te leren

kennen. Met de komst van een nieuwe generatie bouwers komen nieuwe technieken die invloed hebben op het uiterlijk van de ruimte. Zo ontwikkelt het gebouw zich net als haar bouwers en net als de natuur door de tijd heen.

Architectuur of Sculptuur?

Een gebouw ontwerpen alsof het een beeld is. Om af te kunnen studeren op architectuur aan de Universiteit, wordt van me verwacht dat ik aan het einde van het traject een ontwerp presenteer. Wat ik ontwerp, hoe ik ontwerp en welk onderwerp ik eraan koppel zijn voor eigen keus. Met deze keuzes komen restricties. De context waarin een gebouw in zijn situatie geplaatst wordt is zo'n restrictie. In meer of mindere mate, maar altijd, geeft de omgeving betekenis en uitdrukking aan ingepaste cultuur. De door mij gekozen sprookjesachtige omgeving van de Ekokathedraal in Mildam onderstreept dit nog eens extra. Het bouwen aan de Ekokathedraal gebeurt naar eigen inzicht van de bouwers. Zonder ontwerp wordt gaandeweg bepaald waaraan gewerkt wordt en hoe het eruit komt te zien. In het vorige hoofdstuk was al te lezen dat deze bouwmethoden op dezelfde manier wordt toegepast voor de bouw van het cultuurcentrum. De op dat moment aanwezige bouwmaterialen bijvoorbeeld, oefenen daardoor grote invloed uit op het eindresultaat. Het ontwerp dat in dit verslag vorm krijgt is dan ook in zekere zin slechts een formaliteit. De uitkomst ontwikkeld zich gedurende het maakproces en is daardoor niet vooraf geheel te voorspellen. Door nadruk te leggen op het conceptuele in tegenstelling tot de functie ontstaat meer ruimte voor deze intuïtieve manier van ontwerpen. Ondanks dat het gebouw dus de pertinente functie van cultuurcentrum vervult, wordt deze voor het ontwerpen naar de achtergrond

geschoven. Het functioneren van het gebouw is een vereiste, maar niet het eerste doel. Veel belangrijker dan het functioneren van de formele uitkomst is het overbrengen van de conceptuele basis. Een materialisatie van concepten neemt de aanschouwer mee in een wandeling over het conceptuele pad dat leidde tot haar creatie. De gebruiker herbeleeft door de materialisatie het ontstaansproces waarvan het gebouw de uitkomst is. Er wordt als het ware een raam geopend dat een kijkje geeft in een andere tijd. Een tijd die niet samenloopt met de starre lineaire kloktijd. Zij is dynamisch van aard en spreekt tot de verbeelding.

De Gevulde Ruimte

Onze omgeving nodigt uit tot bewegen. Talloze mogelijkheden en suggestie proberen ons lichaam te verlijden tot fysieke interactie. Onze reactie op dergelijke impulsen zijn volgens Ton Verstegen, in zijn boek gebaren, onder te verdelen in drie categorieën: Sommige zijn dwingend en onontkoombaar, zoals de vluchtreactie bij gevaar. Andere zijn sociaal gewenst of ingesleten tot gewoonten, zoals een bekende groeten op straat. Weer andere zijn facultatief, we kunnen erop ingaan, maar ze ook negeren of voor later bewaren. Onder deze omstandigheden is een ruimte altijd een dynamisch geheel van bewegings- en handelingsmogelijkheden. Het wegnemen van verleidingen tot bewegen kan helpen met concentreren op een enkele activiteit zoals het lezen van een boek. Door concentratie van gedachten en geest op één activiteit kunnen we afstand doen van het dominante 'ego' (Freud), om zo één te worden met de activiteit. De vraag die hierbij oprijst is; tot wat een object of ruimte uitnodigt? En is het de bedoeling dat deze uitnodiging zonder al te veel overdenken wordt geïnterpreteerd? Misschien is een ruimte juist wel interessant als het gebruik niet vanzelfsprekend is. Moeten de boeken in een bibliotheek wel in een boekenkast staan? En is het een vereiste om na het uitzoeken van een boek direct voor jezelf duidelijk te hebben waar je plaats kunt nemen om het boek te lezen?

‘Onze emoties en voorstelling worden door onze hersenen in kaart gebracht en daarmee voorbereid op passende actie’. [8] Op deze manier brengen we ordening in de chaos aan waardoor we in staat zijn te handelen in complexe situaties. De schakel tussen die twee is de perceptie, die ons, zoals Henri Bergson zegt, het schema geeft van onze eventuele (virtuele) actie op dingen, meer dan van de dingen zelf. Of anders gezegd, de dingen om ons heen geven ons slechts suggesties van mogelijke acties die op ze kunnen worden uitgeoefend. De gebruiker beslist voor zichzelf aan welke acties wordt toegegeven.

Een bezoek aan een bibliotheek. Het gebouw, objecten en aanwezigen mensen maken samen de ruimte en vullen haar met bewegingssuggesties. Dit zijn krachten ‘in uitvoering’ ook wel performatieve kwaliteiten genoemd. De kwaliteit van deze ruimte is dus niet vooraf gegeven, ze komt op in de uitvoering. Alles wat zich vervolgens afspeelt in de bibliotheek is te vergelijken met een film belicht vanuit talloze camera posities. Gebaren, kleuren, gezichtsuitdrukkingen, bewegingen en gesprekken bepalen de sfeer. Dat wat in het dagelijks leven niet altijd opvalt wordt in een film expliciet belicht. Dit wil niet zeggen dat ze in het dagelijks leven niet aanwezig zijn. Dergelijke sferen (krachten in uitvoering) bepalen juist sterk de uitwerking van een ruimte op ons. ‘De ‘performance’ kan worden beschouwd als een constructieve en bewuste omgang

met het alledaagse en ongeordende: de kunst van improvisatie'. [9] De ruimtelijke kwaliteit ontstaat dus in de performance. Het gaat er niet langer om wat de ruimtelijke vorm betekent, maar wat hij mogelijk maakt en uitlokt. Dat is zijn suggestieve of performatieve kracht. Ton Verstegen geeft het sculpturale als voorbeeld van een dergelijke kracht, en hoe deze kan uitmonden in bijna monumentale architectuur zoals die van Neutelings en Riedijk. De ruimte is geen neutrale ruimte, maar een vat vol bewegingssuggesties, drempels en uitnodigingen.

Het woord verstrooidheid kent twee betekenissen: de terloopse aandacht en dromerij: ergens helemaal in opgaan, jezelf verliezen. Walter Benjamin zag hun verwantschap in de manier waarop wij gebouwen waarnemen. 'Bouwwerken worden op tweeledige wijze gereciperd: door gebruik en door hun waarneming. Of beter gezegd: tactiel en optisch. (...) De tactiele receptie vindt niet zozeer langs de weg van de opmerksaamheid plaats als wel langs die van de gewoonte. Ten aanzien van de architectuur bepaalt deze laatste zelfs verregaand de optische receptie. Ook zij vindt naar haar wezen veel minder plaats in een gespannen aandacht dan in een terloopse waarneming. Ton Verstegen voegt hier aan toe: Mensen absorberen gebouwen in plaats van erdoor te worden geabsorbeerd, zoals door een kunstwerk. De gigantische doeken van Rothko absorberen en sluiten de aanschouwer af van de ruimte om hen heen. De

ruimte waarin het werk wordt tentoongesteld wordt slechts verstrooid waargenomen onder het bewegen. Niet alleen een gespannen aandacht beïnvloed de mate waarin een gebouw wordt waargenomen, ook de gemoedstoestand draagt bij aan de intentie van de perceptie. Dit blijkt uit hoe Benjamin het begrip aura verwoord: 'Een wonderbaarlijk spinsel uit ruimte en tijd: eenmalige verschijning in de verte, hoe nabij zij ook is. Op een zomernamiddag in alle rust een bergrug volgen aan de horizon, of een tak aan een boom die zijn schaduw werpt over de beschouwer – dat betekent de aura van deze berg, deze tak inademen.' [10] De aura verschijnt aan dingen uit de natuur, maar alleen wanneer de waarnemer ontspannen is en de dingen in hun waarde laat. Het waarnemen van aura is tegelijk het waarnemen van de ontspannen toestand van het eigen lichaam.

De ruimtes van het cultuurcentrum zijn als een sculptuur vormgegeven. In de textuur van de betonnen wanden licht de aura van het materiaal. Deze toont het proces van maken en stolt het 'nu'. Al dolend door de verschillende ruimtes wordt de aanschouwer blootgesteld aan de suggestieve mogelijkheden van de ruimtes. Je pakt een boek en gaat opzoek naar een eigen plek. Binnendoor of buitenom, trap op trap af. Naar het licht toe of je terugtrekken in de schaduw. Daar waar je jezelf op jouw gemak voelt ga je zitten en begin je met lezen. Over de rand van het boek zie je de schaduw die

de zon aftekent op de grillige wand zich langzaam verplaatsen. Je merkt aan de kleur van het zonlicht dat het al laat begint te worden. Als je buiten komt is het al schemerig. Je volgt het pad terug naar de verharde weg. De eerder op de dag zo kleurrijke gestapelde structuren zijn veranderd in donkere silhouetten. Hoe lang ben je hier geweest?

Stop met Denken, Ga wat Doen!

Het stond eigenlijk al vóór mijn eerste bezoek aan de Ekokathedraal vast. Om te begrijpen wat daar in Mildam gebeurd, zal ik zelf ook aan de slag moeten. Zelf ervaren hoe het is, om met mijn handen, straatstenen te stapelen. Na een paar uur werken aan mijn eigen stukje kathedraal, had ik al door, dat dit een enorme portie geduld vergt. Dat was ook wel te verwachten met een project dat zich uitspreid over meerdere generaties. De nauwkeurigheid die dit werk vereist, verbaasde mij enorm. Je begint met zoeken naar de juiste stenen. Dat klinkt simpel, maar dat is het zeker niet. Je hebt de stenen niet van te voren kunnen uitzoeken, zoals je dit normaal gesproken, in een groothandel zou doen. Je moet in een gigantische berg opzoek naar het juiste formaat en kleur stenen. Het zand dat je tussen de stenen vindt tijdens de zoektocht verzamel je zorgvuldig. Alle gestapelde constructies worden gevuld met niet bruikbare stenen. Daar bovenop komt een laag zand als voedingsbodem voor toekomstige flora. Mijn eerste opdracht aan de Ekokathedraal is niet de makkelijkste. Een halve cirkel, met een diameter van ongeveer een meter, als beëindiging van een bestaande stapeling. Probeer dit maar eens te doen met enkel recht recht-vormige stenen. Daar bovenop moet elke bovenliggende laag iets terug liggen t.o.v. de vorige laag. Dit om te voorkomen dat de stapel, onder de grondruk van binnenuit, instort. Na twee morgens werken heb ik amper zes lagen klaar. Gelukkig hebben ze hier geen haast.

Met mijn nieuw opgedane ervaring besluit ik om voor mijn afstuderen op ware grote één ruimte te realiseren waarin de essentie van mijn onderzoek duidelijk wordt. Ik trek de stoute schoenen aan en begin met het werven van sponsors. Het lukt me om een partij van drieduizend stoeptegels te regelen. Het werk kan beginnen. Het ontwerp omvat een ruimte met een plek om te zitten. Deze ruimte is via een korte gang te bereiken. Het is de bedoeling dat de ruimte, massief in stoeptegels, wordt uitgevoerd. Daarna wordt de stapeling in een laag spuitbeton gehuld. Na uitharden worden de tegels weer één voor één met de hand verwijderd. Een laag zand, onder de bovenste twee lagen stoeptegels, moet zorgen voor ruimte, zodat de tegels er ook weer uit kunnen. Tijdens het stapelen kom je er al gauw genoeg achter, wat wel, en wat niet kan. Zo verandert het ontwerp meerdere malen van vorm, al blijft de basis hetzelfde. Elke kiezel die ik tegenkom wordt bewaard, om, wanneer nodig, wankele tegels te corrigeren. Het is een hele uitdaging om met het blote oog zo recht mogelijk te stapelen. Na een hele week stapelen is het resultaat een massief stenen object met een gewicht van tweeëntwintig ton. Ruim een half jaar later lukt het me een bedrijf te vinden dat bereid is om het spuitbeton te sponsoren. Het spuitbeton verandert het object langzaam tot een monoliet geheel. Het ruwe beton lijkt, vanaf een afstand, op een zachte grijze vacht. Het beton moet nu voldoende uitharden voor de volgende fase.

Ten tijde van het drukken van dit verslag zit het spuitbeton amper een week tegen het object. Dit is nog te kort om de tegels er uit te kunnen halen. Aan het eind van dit verslag zal daarom ruimte gereserveerd worden, om later alsnog, het beoogde resultaat toe te kunnen voegen.

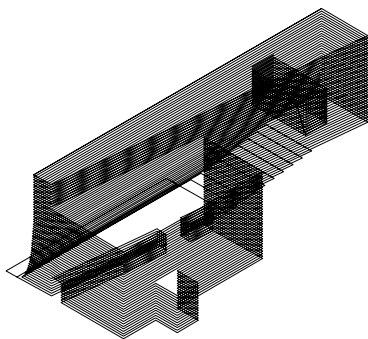
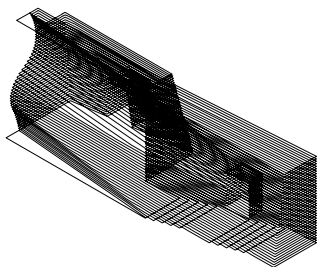
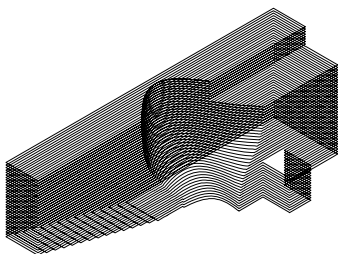

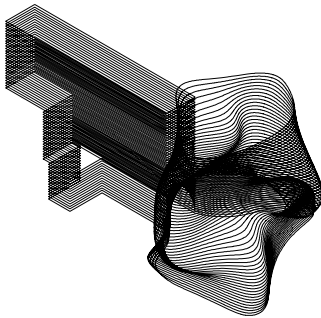
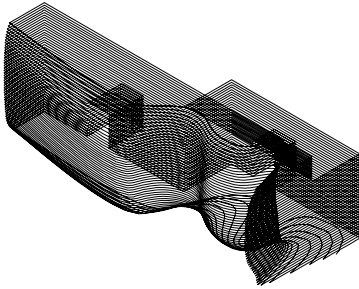

Ontwerpen

Hoe ontwerp je een gebouw voor een bouwmethoden die gebaseerd is op het intuïtief stapelen van straatstenen? Het antwoord op deze vraag probeer ik te geven middels het maken van schaalmodellen. Een groot deel van mijn onderzoek bestond uit het experimenteren met modellen. Niet alleen ruimtelijke experimenten, maar ook heb ik geprobeerd sfeer in de modellen te verwerken. Een sfeer die is ontstaan in een spel tussen licht en schaduw. Ik geef hieronder weer hoe mijn maquettes tot stand zijn gekomen. Mijn intensie bij het maken van de maquettes is steeds gelijk geweest aan het nabootsen van het stapelen van stenen. Maar hoe? Eerst ben ik gaan schetsen, daarna ben ik de schetsen gaan uitsnijden in karton. Dit was zeer arbeidsintensief. Daarom ben ik in een 3D programma de verschillende ruimten gaan modeleren. Vervolgens heb ik deze 3D modellen in laagjes laten snijden door weer een ander programma. Tot slot heb ik alle laagjes door een lasercutter uit karton laten snijden. Als je daarna de laagjes weer op elkaar stapelt heb je een exacte kopie van het 3D computer model. De volgende stap is het afgieten van het kartonnen model in beton. Het model dat op deze manier is ontstaan geeft een prima weergave van het echte stapelen van de stenen.

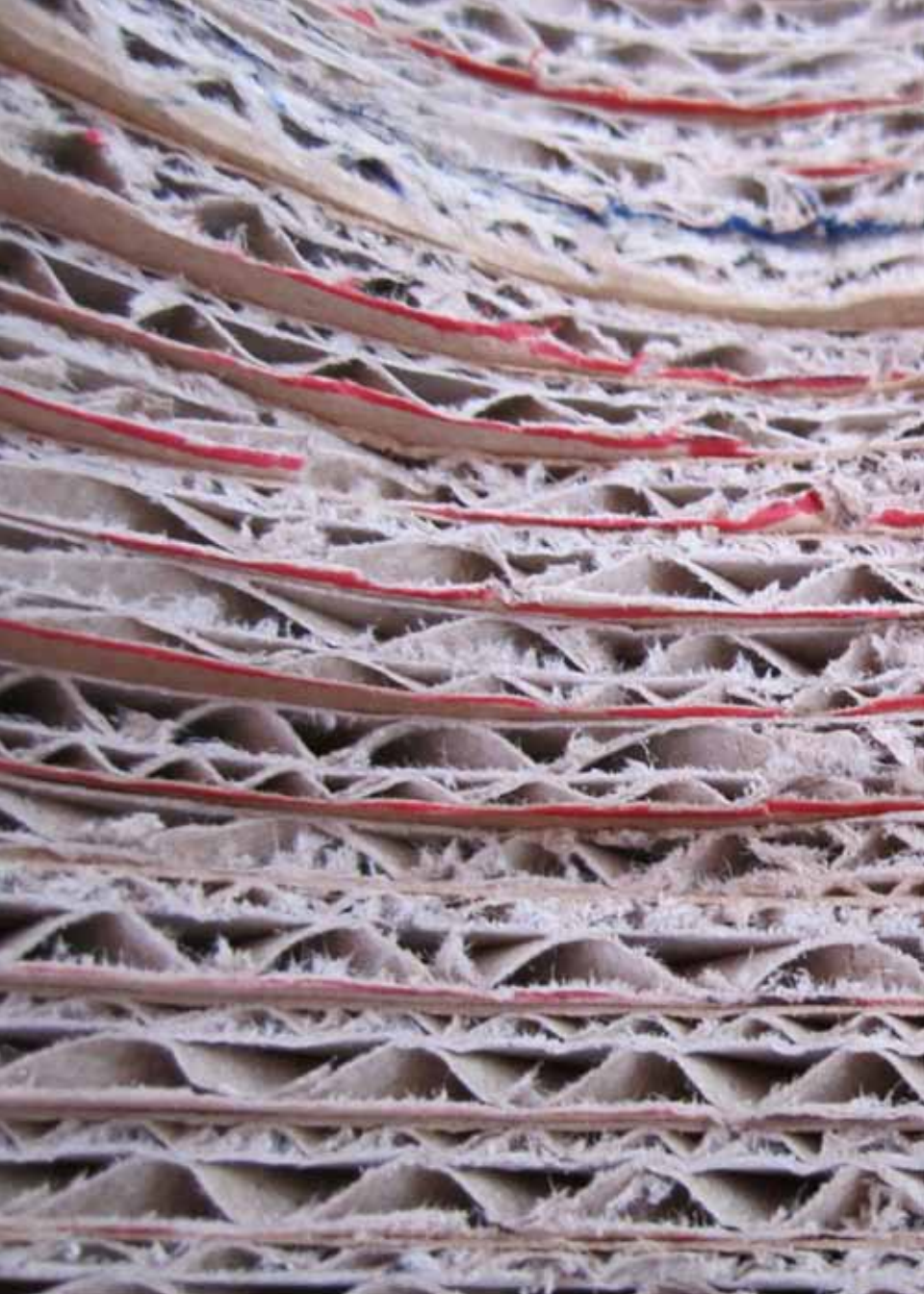

Het Ontwerp

Het uiteindelijke ontwerp bestaat uit vijf soortgelijke volumes die dan wel, dan niet onderling geschakeld zijn. Elk volume heeft dezelfde lamsbout achtige grondvorm. Deze grondvorm maakt het mogelijk om, nagelang er behoefte is, op voort te bouwen. De volumes bestaan uit een hoofd ruimte met aangrenzende gang. Over de gang zorgt een lichtstraat voor de nodige zon toetreding. Het einde van de gang geeft vrij zicht het gebied in. Doordat alle volumes verschillend georiënteerd zijn is dit uitzicht telkens anders. De stand van de zon, t.o.v. de volumes, zorgt voor een afwisselend lichtspel dat in elk volumen weer anders is. Een duidelijke routing ontbreekt. Bezoekers kunnen al dolend het gebouw verkennen. Een deur kan naar een volgende ruimte leiden of buiten uitkomen. De natuurlijke omgeving en de Ekokathedraal worden zo in het cultuurcentrum betrokken. Er kan zelfs opnieuw in de ruimtes gastapeld worden, met losse straatstenen, ter ondersteuning van de 'geadopteerde' functie van die ruimte. Alle Toegangen tot een volumen zijn voorzien van een afsluitbare deur. Zo kan deze na de voltooiing al gebruikt worden zonder dat het totale complex afgebouwd moet worden. Dit zou immers vele jaren, misschien wel decenia, kunnen duren. Door de tand des tijds verkleurd het beton van de buitengevels langzaam groen. Tussen de volumes door begint de begroeiing al weer aardig hoog te worden. De natuur neemt het over. Er is geen mogelijkheid om aan de tijd te ontsnappen.

Voor aanzicht Schaal 1:500

Rechter aanzicht Schaal 1:500

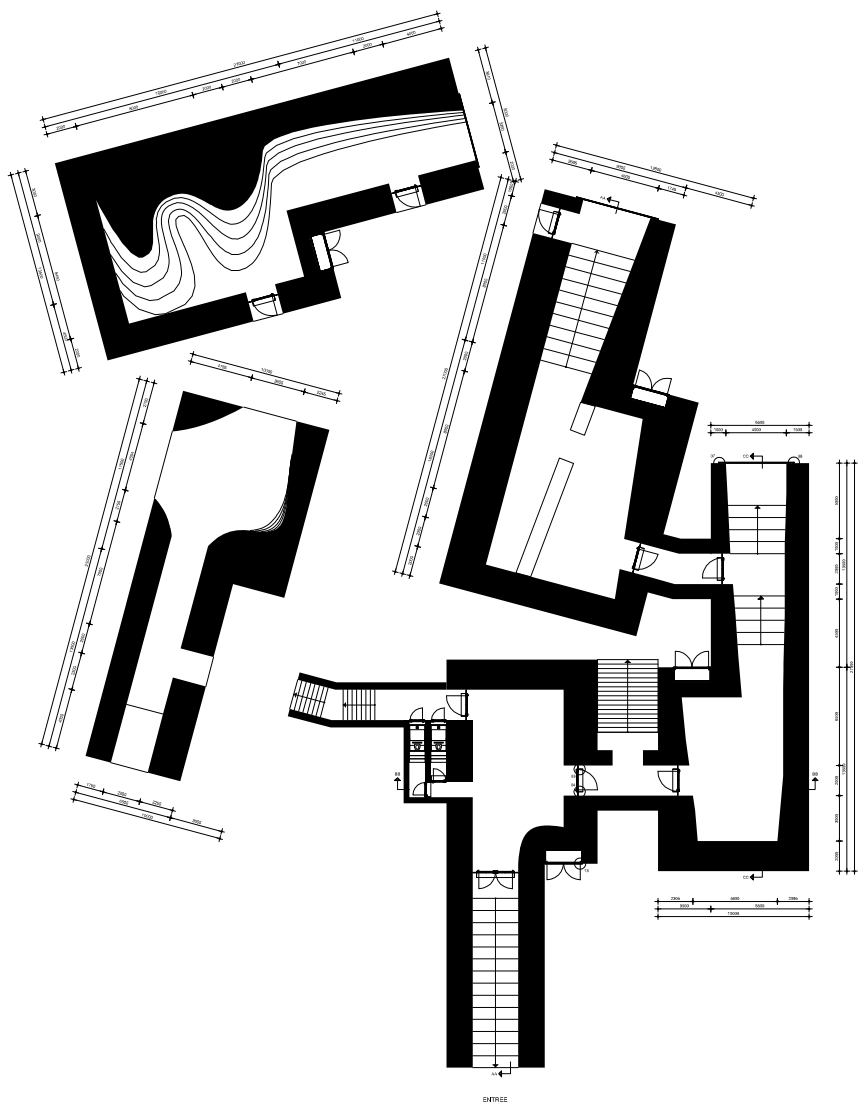

Achter aanzicht Schaal 1:500

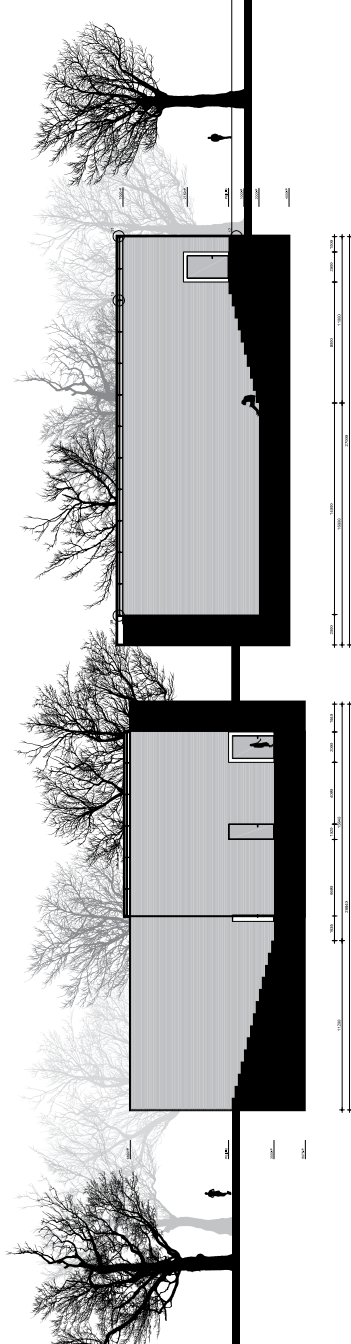
Linker aanzicht Schaal 1:500

Plattegrond Schaal 1:500

De ruimtes van het ontwerp worden eigenlijk alleen verlicht door de zon. De verkleuringen van het zonlicht verraden het verstrijken van de dag en de vier seizoenen. Omdat de betonnen wanden genoeg dikte hebben is er geen sprake van koudebruggen. In de hoek van elk klimaat dicht volumen is plaats gereserveerd voor de installatie. Een warmtepomp, per volume, zet aardwarmte om in warme lucht om de ruimte te verwarmen. In de lichtstraten bovenin de ruimte wordt de lucht weer afgevoerd naar buiten. Op het dak kunnen, uit het zicht, eventueel zonnepanelen worden geplaatst om in de beperkte energie behoefte te voorzien. In het entree gebouw zijn twee compost toiletten te vinden. Deze dienen twee keer per jaar gekeerd en gelegegd te worden. Na nog een jaar nacomposten kan de compost uitgestrooid worden.

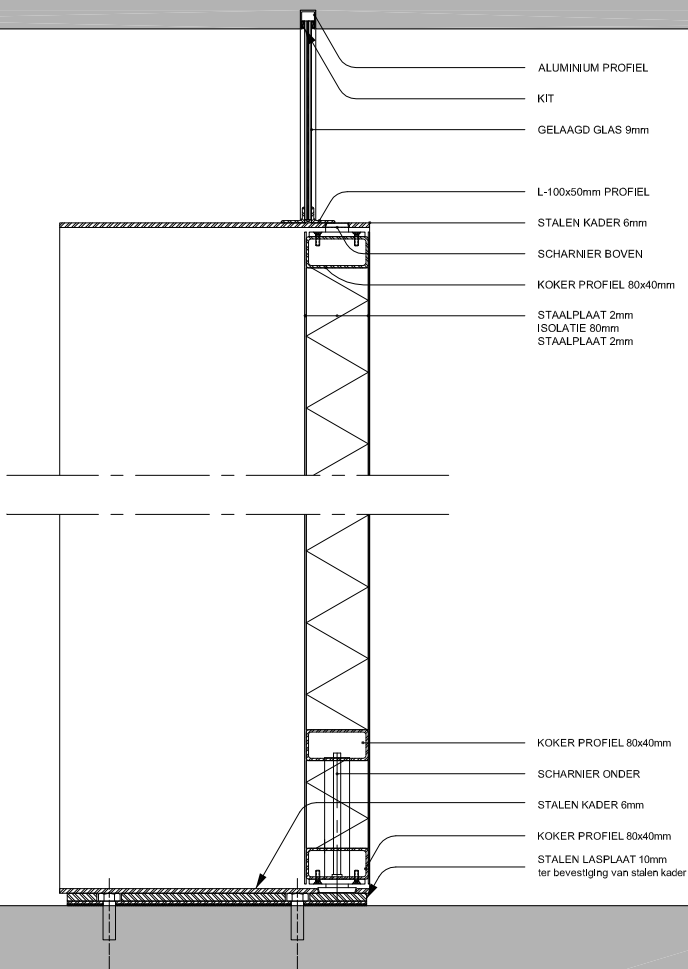

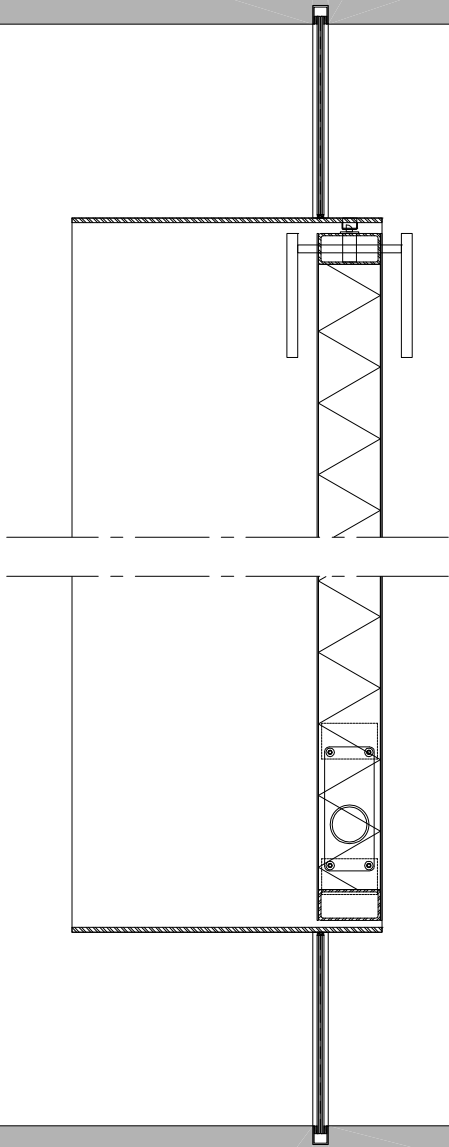
Doorsnede AA Schaal 1:500

Doorsnede CC Schaal 1:500

Doorsnede BB Schaal 1:500

DAKBEDEKING

MDF 18mm

GEZET STALENKAP

ALUMINIUM KOZJUN

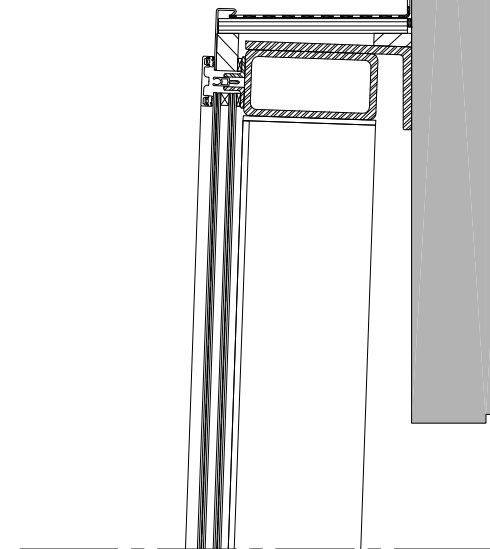
DUBBELGLAS GELAAGD

STALEN KOKERPROFIEL 160x60mm

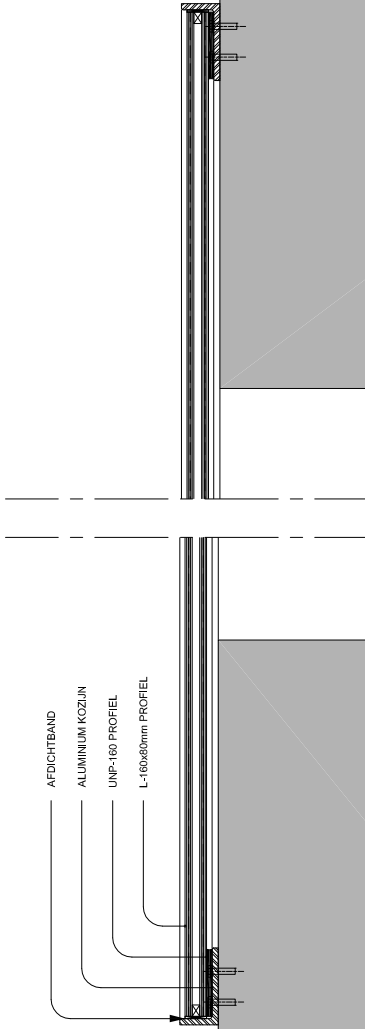
GEWALST STALENL-200x100
PROFIEL

VENTILATIE

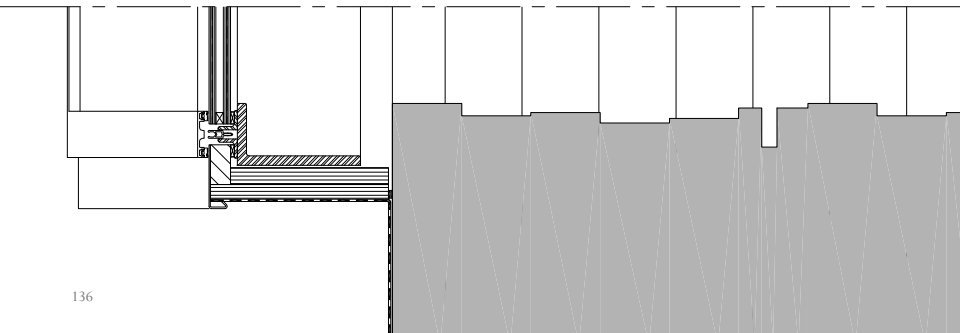
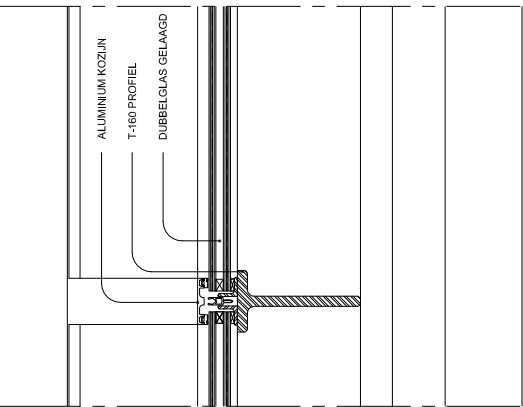
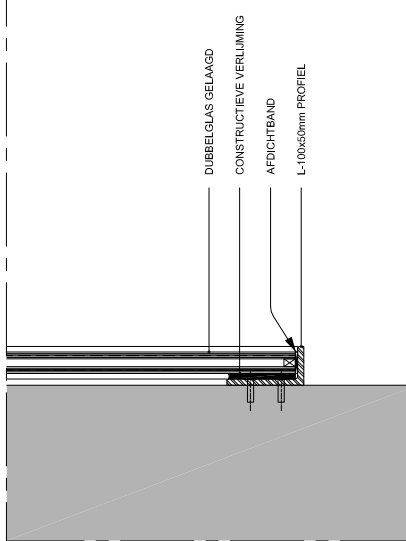
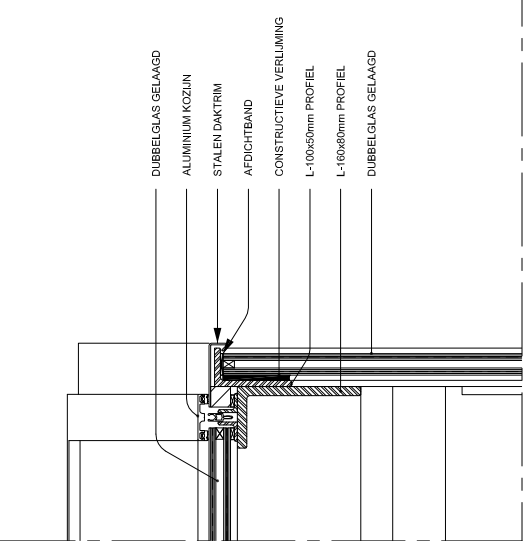
STIL + REGELWERK

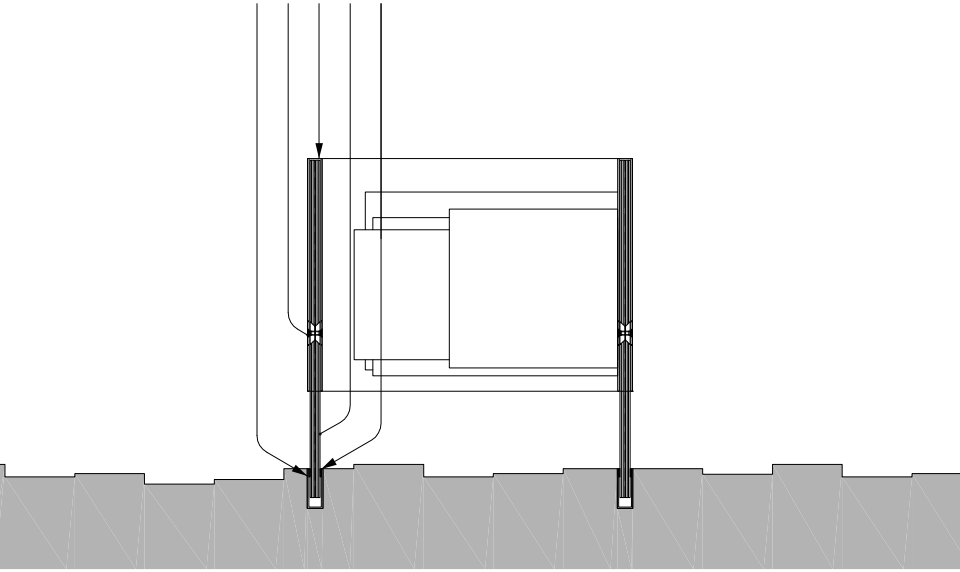
AFDICHTBAND
ALUMINIUM KOZIJN
UNP-160 PROFIEL
L-160x80mm PROFIEL

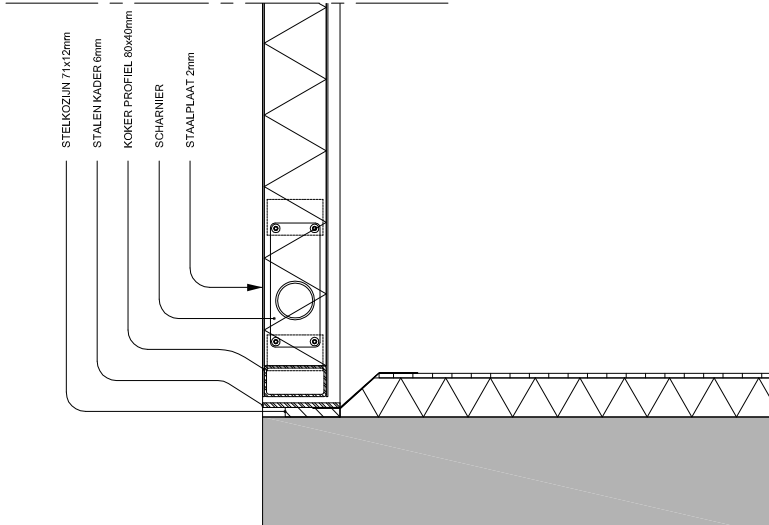

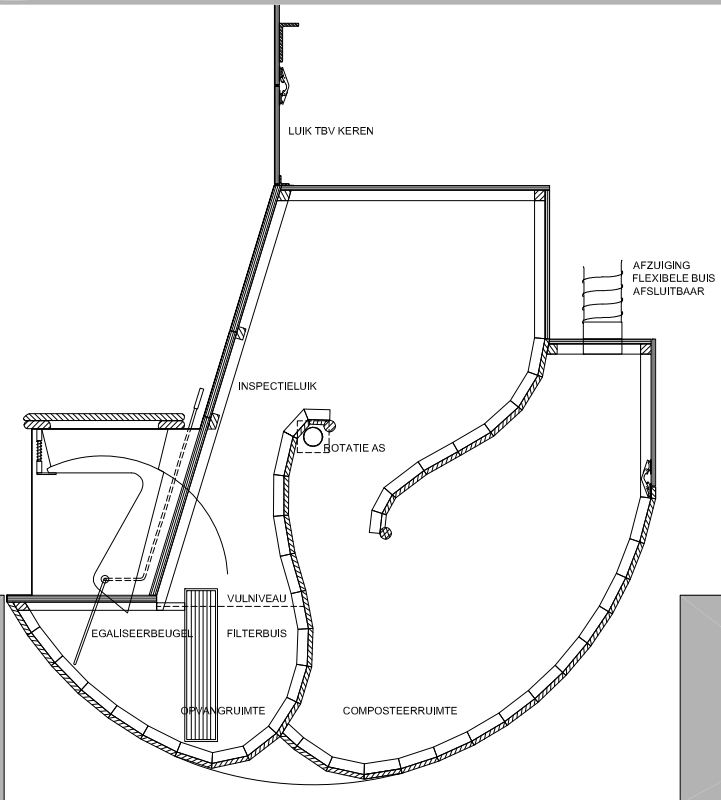
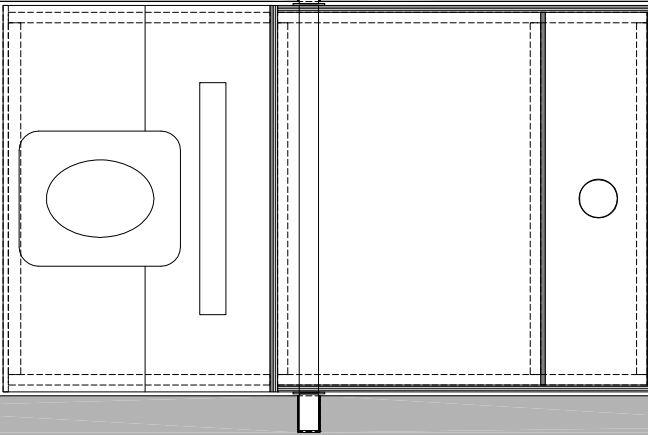
ALUMINIUM INKLEM PROFIEL
PUNTHOUDER, VERZONKEN
DUBBELWANDIG STAALN KADER
2x2mm
GELAAAGD GLAS 13mm
KIT

STELKOZIJN 71x12mm
STAALN KADER 6mm
KOKER PROFIEL 80x40mm
SCHARNIER
STAALPLAAT 2mm

Tijd ervaring

In de ruimte om je heen liggen talloze verleidingen verhoud.
Als een kind dat zijn eerste stapjes zet, begin je met ontdekken.

Al ronddolend wordt al het unieke om je heen duidelijk.
Plotseling opkomende gedachten overvallen en verhelderen.

Hoe lang ben je al hier?

De tijd lijkt stil te staan.

Boorziek mensdom

Een huis moet rafelranden kunnen krijgen,
uit zijn hang- en sluitwerk slaan,
donder mompelen, siberisch jammeren,
moet zijn pannen kunnen losgooien als haar,
zich laten kastijden door de twijgen
van een berk. Zou daaraan dood moeten mogen gaan.
Hoe zacht zouden steden dan,
een droom van huizenspinsels.

Huizen zouden uit hun windsels
moeten kunnen vallen, traag
en statig in het gazon
op hun knieën zakken,
zich openen als een vrucht
weer bos en rots worden,
een landschap als een oude zolder.

L.F. Rosen

Onhandig hart, 1998.

In Retraite

Al in een vroeg stadium van mijn onderzoek kom ik in aanraking met het werk van Dom Hans van der Laan. Na het lezen van de architectonische ruimte besluit ik om samen met een mede student een aantal dagen in retraite te gaan in de Abdij Sint Benedictusberg in Vaals. Deze abdij waar Dom van der Laan God diende is ook uitgebreid naar een ontwerp van Dom van der Laan zelf. Heel erg interessant dus voor een architectuurstudent als ikzelf. En hoewel er slechts een klein deel van de theorie van Dom van der Laan is doorgesijpeld tot mijn uiteindelijke ontwerp, heeft deze ervaring een diepe indruk op mij gemaakt. Een hele omschakeling met mijn normale leven. Maar vooral een andere ervaring van tijd.

24 Maart 2010

9.30 uur Terts en Hoogmis

Onder het luiden van de klokken komen we aan bij de abdij. We zijn precies op tijd voor de hoogmis en worden na ontvangst in het voorportaal direct naar de kerk begeleid. Zo vanuit de buitenwereld in de kerkbanken. Onbekend en zonder introductie laten we alles over ons heen komen. Door het monotone gregoriaans zingen van de monniken lijkt je langzaam in trance te raken. Het is half tien s' morgens en de zon schildert grote licht vlakken over de muren van de kerk. Alles is in licht gehuld.

12.15 uur Sext

Direct na de sext volgen we de monniken naar de refter waar de middagmaal wordt opgediend. Omdat dit de eerste keer is dat we samen met de monniken eten, worden onze handen uit beleefdheid voor ons gewassen. Ondertussen nemen de monniken en andere gasten plaats voor hun eetplek gericht naar het midden van de ruimte. Nadat onze handen gewassen zijn worden we naar onze eetplek geleid om met iedereen voor het eten te bidden. Een Latijns gebed dankt God voor het eten. Langs de wanden staan de eettafels in een grote U-vorm gerangschikt. Aan het open einde van de U neemt een monnik achter een lessenaar plaats. De monnik begint in een zelfde monotone stem als het gezang tijdens de mis, met het voorlezen van een Bijbels verhaal. Na het Bijbels verhaal vervolgt de monnik met het verder lezen in een autobiografie van Muhammad Yunus . Inmiddels klinkt het geklater van lepels in de aluminium soepkommen die al op ons stonden te wachten. Na de soep worden verschillende schalen opgediend met daarin aardappels en witte bonen in tomatensaus met hierin enkele gekookte eieren. Als dessert staat een schaal klaar met wat na het proberen nog het beste te omschrijven is als platgeslagen oliebolletjes. We zitten nog net in de vastenperioden waar ikzelf ook aan deelneem na het uitbundig vieren van de carnaval (vastelaovend). Naar mijn idee horen hier eigenlijk geen oliebolletjes bij, ook niet als ze platgeslagen zijn, maar omdat de

monniken van de abdij zelf uiteraard ook vasten en ook van de oliebolletjes eten ga ik er vanuit dat het geen zondigen is. Telkens wanneer je een onderdeel van het servies niet meer nodig hebt zet je deze aan de rand van de tafel op een onderzetter. Vrijwel direct komt er een monnik langs om het gebruikte servies af te ruimen. Als de laatste klaar is met eten rond de voorlezer zijn verhaal af en wordt er net als voor het eten een dankgebed aan God opgedragen ook weer staande voor de tafels in het Latijn. Na de middagmaal komen we voor het eerst ieder in ons eigen slaapvertrek. De totale inrichting, niet alleen van het slaapvertrek maar ook van de rest van de abdij, is ontworpen door Dom van der Laan. De pastel groenen meubels ogen heel simpel. Ondanks hun toch wel moderne vorm zijn ze gemaakt van houten planken en dikke spijkers. Het raam op de kamer geeft een wijds uitzicht over de berg tot ver voorbij de Duitse grens. Het eten laat een grote indruk op me achter. Hoewel ik me van te voren wel al ingesteld had op eten om enkel te voeden was ik overweldigd door deze bijzondere ervaring doordrenkt met rituelen. Ik neem even een moment rust en haal diep adem. De zuivere buitenlucht werkt verlangend naar de lente.

14.20 uur na de Noon

Tussen de misdiensten door is er ruimte om zelf in te vullen. Er zijn gasten die zich gedurende deze tijd terugtrekken op hun kamers om enkel voor de volgende mis weer naar buiten te komen. Op deze eerste dag maken wij van deze vrije tijd dankbaar gebruik om buiten wat te wandelen in het heerlijke zonnetje. Het kiezelpad waar we over lopen is nauwelijks als zodanig te herkennen. De dikke laag groen mos die het pad bedekt veert als een hoogpolig tapijt. De abdij ligt op een berg en het uitzicht is hierdoor adembenemend. Op een rustige plek in de zon vinden we een bankje waar we gaan zitten en raken aan de praat. Onderwerpen als God, geloof, de architectuur van Dom Hans van der Laan en onze nieuwe ervaringen passeren de revue. We constateren dat de volgende dienst al weer staat te beginnen en lopen terug naar onze kamers om de boekjes met gebeden op te halen. Twee en een half uur zijn voorbij gevlogen.

17.00 uur Vespers

Morgen is het feest van de aankondiging van de Heer. Over precies negen maanden geeft de Heilige Maagd Maria geboorte aan het kindje Jezus. Vanavond staat daarom de mis in het teken van Maria. Voor dit soort gelegenheden wordt de kerk gehuld in een dunne mist van wierook. Aangepaste zang en lezingen vertellen het verhaal.

19.30 uur Avondmaal

Omdat de middagmaal warm is bestaat de avondmaal uit brood met daarop jam of kaas en een kop thee. Eigenlijk is het vreemd dat we in de middag werken, maar pas in de avond onze energie rijkste maaltijd tot ons nemen. In een klooster draaien ze het gewoon om en nemen er de tijd voor. Geen klok die haast, wel de kerkklokken die op gezette tijden van zich laten horen.

Op de dagorde is na de avondmaal tijd gereserveerd onder de noemer recreatie. Bij het verlaten van de refter worden we door de gastpater opgehaald. We krijgen te horen dat er een dvd te zien zal zijn over een van de laatste werken van pater Leo van de steenhouwerij. We worden begeleid naar een van de torentjes van het gebouw. De linker toren is bedoeld als gastenverblijf waar s' morgens het ontbijt klaar staat en s' middags koffie kan worden gedronken of een sigaretje gerookt. Het rechter torentje is een plek voor de monniken om samen te komen. Het is dan ook niet gebruikelijk om als gast in het torentje van de monniken te komen. We nemen plaats in een van de houten banken omringd door kletsende monniken in zwarte gewaden. De dvd die al eerder is gedraaid om de installatie te testen speelt verder vanaf het punt waar deze de laatste keer is stopgezet. De moderne dvd-speler heeft blijkbaar een afspelen geheugen, en aangezien de afstandsbediening weigert zijn we genoodzaakt het begin van de film even over

te slaan. Enkele monniken grappen dat ze hun geld terug willen. Aan het einde van de film begint het luiden van de klokken. Het is alweer tijd voor de laatste mis van vandaag.

20.30 uur Complete

Binnen in de kerk hangt nog een dunne grijze mist van de wierook van de Vespers (avondgebed). Boven de rijen kerkbanken branden enkel twee lampen waardoor er een nog mysterieuzere sfeer als overdag heerst. Vlak voor het binnenkomen van de monniken worden nog eens twee lampen boven de zittingen van de monniken ontstoken. De grote ramen rondom de kerk die deze overdag vult met zonlicht, lijken nu ondoordringbaar zwart. Bij aanvang van de eerste Hymne beginnen de monniken aan hun gregoriaanse zang. De gelaten van de monniken en de bewegingen die zij maken zijn extra duidelijk zichtbaar door de schaduw van het lampen licht. Na de laatste keer buigen luiden de klokken viermaal kort. De dreun die hierbij door het klooster gaat is overweldigend en een beleving op zich. Nog nooit was ik zo onder de indruk van geluid. Wanneer de monniken de kerk verlaten slaan de klokken. Ditmaal ononderbroken minutenlang aaneen. Binnen in de kerk is het slaan van de klokken al goed hoorbaar, maar dit is nog niets vergeleken met hoe hard dit op het binnenhof klinkt.

Overal in de abdij wordt je geconfronteerd met de nagalm van je eigen stem, deze wijst je erop hoeveel geluid een enkel persoon wel niet produceert. De galmen manen tot stilte. De lawaaierige stad die ik zo gewend ben is hier nergens te bekennen.

25 Maart

7.45 uur Priem

Als we in het torentje aankomen staat het ontbijt al voor ons klaar. Vooral streekproducten staan over de tafel verdeeld afgewisseld door schalen met daarop vers brood. Ik heb slecht geslapen vannacht. Na de laatste mis van gisteren ben ik in mijn kamer ,onder het geringe licht van de lamp boven het bureau, nog wat gaan lezen. Daarna nog wat opschrijven over de dag. En tenslotte een van de stoelen schetsen. Toen mijn ogen slaperig werden besloot ik om naar bed te gaan. Het harde houten bed en de dunne wollen deken zorgden ervoor dat ik pas laat in slaap viel. We praten wat met de overige gasten over de redenen waarvoor zij in retraite zijn. Slechts één van de andere gasten is vanmorgen naar de Metten en de Laudan geweest. Deze twee missen die bijna op elkaar aansluiten worden gezien als de zwaarste van de dag. Niet alleen omdat de eerste al om half zes begint. Ook duren ze gezamenlijk langer dan twee en een half uur. Inmiddels luiden de klokken het begin van de Terts en Hoogmis in.

9.30 uur Terts en Hoogmis

Vandaag is het feest. Net als gisteren is er voor aanvang van de mis door een van de broeders wierrook verspreid in de kerk. Overdag geeft dit weer een hele andere beleving van de ruimte als in de avond. Sterke bundels licht snijden door de rook. Van verval van het licht naarmate deze de ruimte dieper penetreert is geen sprake. Hoe langer je naar het licht kijkt, hoe meer rook- en stofdeeltjes zich ,als zelfstandig element binnen de ruimte, aan je tonen. Een van de lichtbundels hult het altaar in zonlicht wat een magische verschijning oplevert.

10.45 uur Na de Koffie

Omdat we over de steenhouwerij van de abdij gehoord hadden hebben we de hier werkzame pater Leo gisteren gevraagd of hij ons een rondleiding zou willen geven door zijn werkplaats. Zoals afgesproken worden we door pater Leo na de koffie opgehaald in het gastentorentje. De werkplaats staat vol met schuimmodellen, gietmallen, tekeningen met ontwerpen, stenen die wachten om door Leo bewerkt te worden en talloze gereedschappen zowel modern als ambachtelijke handbeitels. Leo verteld de ene anekdote na de andere en de foto's die de muren van zijn kantoortje bedekken tonen de grote hoeveelheid projecten voor derden, met de hand vervaardigd.

12.30 uur Middagmaal

Het feest van de aankondiging van de Heer is een van de weinige feestdagen die in de abdij gevierd worden. Ondanks de vastenperioden is de tafel rijkelijk gevuld met allerlei lekkernijen. Toast met gerookte zalm en ei, witlof met rijst en champignon roomsaus, kaaskroketjes en zelfs cake. Als ultieme traktatie prijkt een eigen gebrouwen trappistenbiertje aan de rand van de tafel. Ik neem steeds kleine slokjes zodat ik zolang mogelijk mag genieten. Als toetje staat er vanillevla gemaakt met melk van lokale koeien op het menu. Na de maaltijd worden we uitgenodigd om net als gisteren mee te komen naar het verblijftorentje van de broeders. Onder het genot van een sigaartje en een bonbonnetje wordt het feest voortgezet.. Al snel vult de kleine ronde ruimte zich met rook. Het is een bijzondere ervaring de broeders op deze manier buiten de missen te zien genieten. Er wordt openlijk gekletst over van alles. Pater Leo verteld over hoe hij als jonge knaap in het klooster terecht kwam. Als we vragen naar de bibliotheek blijkt de bibliothecaris bij ons aan tafel te zitten. Vol enthousiasme begint hij te vertellen over de uitgebreide collectie boeken waar hij al zo'n zeven jaar tussen werkt. Pater Leo stelt voor om ons ,direct na de Noon, rond te leiden door de bibliotheek.

14.20 uur na de Noon

Tijdens een omweg naar de bibliotheek krijgen we alles over Dom Hans van der Laan te horen. Zo blijkt pater Leo zelf architectuur te hebben gestudeerd onder Dom van der Laan. Als we aankomen bij de bibliotheek vallen onze ogen open. We staan versteld van de enorme hoeveelheid boeken. De architectuur sectie ligt verstopt op de vliering van de bibliotheek. Onder de schuine houten kap treffen we reien boeken aan over uiteenlopende architectuur. We krijgen de tijd om rustig door de boeken te bladeren en daar maken we dankbaar gebruik van.

17.00 uur Vespers

Na de dienst zit ons tweedaagse retraite er al weer op. Nadat we afscheid hebben genomen van de gastpater lopen we in de richting van de bushalte die ons naar het station brengt. De rit in de bus is een vreemde gewaarwording. De sombere zwarte gewaden die ons twee dagen omringde zijn ingeruild voor kleurrijke jassen, tassen en mutsen. Vanaf nu is er geen ontkomen meer aan de tijd. Het digitale reisinformatiebord in de bus geeft, op de minuut, aan hoe laat de bus bij de volgende halte arriveert. Hoewel de bus netjes op tijd op het station aankomt is er geen tijd om rustig te wennen aan het tempo van deze andere wereld. Om de trein te kunnen halen rennen we naar het perron waar de conducteur al fluit voor vertrek. Morgen weer aan het werk.

Reflectie

Met ups and downs, maar altijd in volste vertrouwen op een goede afloop. Zo heb ik mijn afstuderen aan de Technische Universiteit van Eindhoven ervaren. Als onderdeel van mijn voortdurende fascinatie voor de Japanse Esthetische filosofie wabi-sabi koos ik voor het begrip 'tijd' als afstudeeronderwerp. Het doorgronden van het begrip 'tijd' bleek al snel onmogelijk. Ik vond echter in de filosofie van Henri Bergson, over de tijd als duur, een belangrijk gegeven. Hierdoor ben ik mijzelf bewust geworden van een andere tijdervaring. Een tijd die niet opjaagt zoals de klok dat doet, maar dynamsich van aard is. Deze innerlijke tijd ligt veel dichterbij onszelf. Hoe kun je met architectuur innerlijke tijd erfahrbaar maken?

Het antwoord op deze vraag ligt meer in de manier van bouwen dan in de architectuur zelf. Door mee te bouwen aan een dergelijk project als de Eokathedraal van Le Roy, stap je uit de tredmolen, je ervaart meer dan het streven naar een einddoel. Je niet laten opjagen door de klok, doorbreekt de lineaire tijd ervaring, die de klok ons wel oplegt. Intuïtief bouwen met je handen en hierin opgaan. Het maken wordt de natuur van het materiaal. Door observatie word je getraakteerd op een kijkje in deze verstolde tijd. Dolen door de lange gangen, het zonlicht dat een schaduw aftekent op de structuren van het beton zien. Je blik verstaart als je ogen de gelaagde structuur van de wanden volgen. Wegdromen. Geen besef van tijd.

Bronnen

Geraadpleegde Literatuur:

Deiters, P., Een paviljoen in Arcadië, Geschiedenis van de follie, (1989), Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam

Laan, H. van der, De architectonische ruimte, (1977), Koninklijke Brill, Leiden

Verstegen, T., Gebaren, Atmosferische waarneming en architectuur, (2009), ArtEZ press, Arnhem

Hermesen, J., Stil de tijd, Pleidooi voor een langzame toekomst, (2009), De arbeiderspers, Amsterdam

Le Roy, L., Natuur cultuur fusie, (2002), Nai uitgevers, Rotterdam

Cerver, F.A., International Landscape Architecture, (1997), Ganduxer, Barcelona, Spain

Bor, J., Op de grens van het denken, De filosofie van het onuitsprekelijke, (2005), Bert Bakker, Amsterdam

Artikelen:

Bouma, O., Tijd voor architectuur, (2003), Archis #2

Noesel van, M., De tijd op oneindig zetten, (1998), Dagblad van het Noorden

Tissink, A., De eeuwige bouwput van Louis G. Le Roy, (2003), Cobouw

Groot, G., Tijd, (2004), Groene Amsterdammer

- [1] Leszek Kolakowski, Bergson, (2006), Klement Pelckmans
- [2] Scriptie Earthpo, Louis G. Le Roy
- [3] Van Gewest tot Gewest, Le Roy en zijn Ekokathedraal, (1983), NOS
- [4] Louis G. Le Roy, Retourtje Mondriaan, Heerenveen 2003, p.12-13
- [5] citaat uit weekeindbijlage van de Leeuwarder Courant van 14 maart 1970
- [6] Ludwig Mies van der Rohe, 'Baukunst und zeit wille', (1924)
- [7] Dom H. van der Laan, De Architectonische ruimte, (1977), p. 13
- [8] Henri Bergson, onbekend
- [9] Christopher Dell, 'Die performanz des raums', Arch+ 183,(2007), p.136-144
- [10] Walter Benjamin, Gesammelte schriften, (1974), p. 440, vert. TV

Websites:

<http://www.stichtingtijd.nl/nl/>, Wouda, P., Stichting tijd, Heerenveen

<http://www.timesadow.nl/>, Jonge de J., Hermesen J., Time's shadow, Amsterdam

Foto's:

Alle afbeeldingen in dit verslag zijn eigen werk met uitzondering van:
Blz.

- 12 De Dans van de Tijd, Nicolas Poussin
- 15 Portret Henri Bergson, Onbekend
- 20 Maya Tempel, Chichén Itzá
- 23 Observatorium, Robert Morris, De Schiller
- 24 Groene Kathedraal, Marinus Boezem, Stipo Team
- 27 Roden Crater, James Turrell, Grid City
- 28 Stil Rivers and Tides, Andy Goldsworthy, Thomas Riedelsheimer
- 40,41,46,60 Ekokathedraal, Bastiaan Moor
- 52, 68-71 Louis G. Le Roy, Glascollectie, Peter Wouda
- 58 Portret Louis G. Le Roy, Peter Wouda
- 59 Werk schets, Louis G. Le Roy
- 90 AMBANKMENT, Rachel Whiteread
- 79-85, 141-147 Bruder Klaus Kapel, Maquettes, Lisette van Aerle

Bedankt!

Afstuderen doe je eigenlijk nooit helemaal alleen. Ten eerste noem ik de nodige begeleiding vanuit de universiteit, de grootste inspirerende factor die mij door het gehele proces hebben begeleid en gezorgd hebben dat alles in goede banen liep. Zij die mij ook door de soms moeilijke momenten hebben getrokken. Dank daarvoor. Onderling discussies met medestudenten geven een andere kijk op zaken. Familie en vrienden zorgen voor ontspanning en staan, op die momenten dat het het hardste nodig is, voor je klaar. Zonder de hulp van sponsors was het me nooit gelukt om, middels experimenteren, de werkelijkheid zo dicht mogelijk te benaderen. Ik wil bij deze iedereen bedanken die mij tijdens mijn studie aan de Technische Universiteit van Eindhoven gesteund heeft. Maar in het bijzonder: Marco Verbruggen van Reijnders b.v. die gezorgd heeft voor 3000 stoeptegels, de buurman van wie ik 30 pallets mocht lenen, opa die zijn aanhanger beschikbaar stelde, de firma van de heftruck en Dennis Meiring van Vogel b.v. voor de spuitbeton, mijn tante die de toegang tot de vrije stort had, mijn ouders die de nodige euro's hebben bijgelegd en natuurlijk mijn lieve vriendin die al mijn keuren heeft doorstaan. Nogmaals dank allemaal.

Jeroen van Aerle

reijnders b.v.

De Dans van de Tijd

Tekst